

ELMİ İŞ

beynəlxalq elmi jurnal

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal

www.aem.az

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X

**VIII BEYNƏLXALQ ELMİ ARAŞDIRMALAR
KONFRANSIN**

MATERİALLARI
(26 aprel 2022)

MATERIALS
OF THE
VIII INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH
CONFERENCE
(26 April 2022)

ELMİ İŞ
Beynəlxalq elmi jurnal
İmpakt Faktor: 1.790

VIII BEYNƏLXALQ ELMİ ARAŞDIRMALAR
KONFRANSIN
M A T E R İ A L L A R I

(26 aprel 2022)

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/2022/3/2>

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal
Impact Factor: 1.790

M A T E R I A L S
OF THE
VIII INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH
CONFERENCE

(26 April 2022)

Bakı – Baku
2022

Jurnal Azərbaycan
Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin
reyestrinə 25.04.2007-ci ildə
daxil edilmişdir.
Reyestr №2212

The journal is included in the
Register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
25.04.2007.
Registration number: 2212

Redaksiyanın ünvanı:
Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address:
Az1073, Bakı,
Press Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publish House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 809 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail:
beyn.konfrans@gmail.com

Beynəlxalq indekslər / International indices

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X
DOI: 10. 36719

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr:

Prof. Dr. Möhsün NAĞISOYLU / Azərbaycan

Sədr müavinləri:

Mübariz HÜSEYİNOV, “Elmi iş” beynəlxalq elmi jurnalın baş redaktoru / Azərbaycan

Prof. Dr. Georgi DUKA, Moldova Elmlər Akademiyası / Moldova

Məsul katib:

Assoc. Prof. Dr. Dürdanə HÜMBƏTOVA / Azərbaycan

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Vaqif ABBASOV, AMEA Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna

Prof. Dr. İbrahim CƏFƏROV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad QURBANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Ali AZQANI, Taylandda Texas Universiteti / ABŞ

Prof. Dr. Ceyran MAHMUDOVA, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Nadir İLHAN, Ahi Evran Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Natalya MİŞİNA, Odessa Hüquq Akademiyası / Ukrayna

Prof. Dr. Onur URAL, Selcuk Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Şirindil ALIŞANOV, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yıldırım Beyazıt Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Əmir ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Kazaxıstan

Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnus Biznes Universiteti / Litva

Prof. Dr. İradə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. İrina KREYDİÇ, Ukrayna Milli Texniki Universitetinin “İqor Sikorski adına Kiyev Politeknik İnstitutu” / Ukrayna

Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Masumə DAEİ, Təbriz Payame Noor Universiteti / İran İslam Respublikası

Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Saodat MUXAMEDOVA, Daşkənd Pedaqoji Universiteti / Özbəkistan

Prof. Dr. Elşad MİRBƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan

Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Unversiteti / Gürcüstan

Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Andrey RAQULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya

Dr. Hacer DOLANBAY, Muş Alparslan Universiteti / Türkiyə

Dr. Daşqın QƏNBƏROV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Həbibə ALLAHVERDİYEVƏ, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Elov BƏTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Univeriteti / Özbəkistan

Dr. Rövşən RAMİZOĞLU, Selcuk Universiteti / Türkiyə

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman:

Prof. Dr. Mohsun NAGISOYLU, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan

Deputy chairman:

Mubariz HUSEINOV, editor-in-chief of the international scientific journal "Scientific work"

Prof. Dr. Georgi DUKA, Moldovan Academy of Sciences / Moldova

Executive secretary:

Assoc. Prof. Dr. Durdana HUMBATOVA / Azerbaijan

MEMBERS

Prof. Dr. Vagif ABBASOV, academician, Institute of Petrochemical Processes of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Eldar VALIYEV, academician, National Technical University / Ukraine

Prof. Dr. İbrahim JAFAROV, corresponding member of ANAS, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Prof. Dr. Elshad GURBANOV, corresponding member of ANAS, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Ali AZQANI, Taylerdəki Texas Universiteti / ABŞ

Prof. Dr. Jeyran MAHMUDOVA, Azerbaijan State University of Culture and Arts / Azerbaijan

Prof. Dr. Nadir ILHAN, Fırat University / Turkey

Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Joanna MARSHALEK-KAWA, Nicolaus Copernicus University / Poland

Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Natalya MISHYNA, Odessa Law Academy / Ukraine

Prof. Dr. Onur URAL, Seljuk University / Turkey

Prof. Dr. Shirindil ALISHANOV, Institute of Literature of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yildirim Beyazit University / Turkey
Prof. Dr. Amir ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N.Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Vidas KAVALIAUSKAS, Vilnius Business University / Lithuania
Prof. Dr. Irada HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Irina KREIDYCH, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» / Ukraine
Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State Economic University / Azerbaijan
Prof. Dr. Masuma DAEL, Payame Noor University, Tabriz / Islamic Republic of Iran
Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Saodat MUKHAMEDOVA, Tashkent Pedagogical University / Uzbekistan
Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGLU, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Iya ZUMBULIDZE, Kutaisi State University / Georgia
Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Dr. Hajer DOLANBAY, Mush Alparslan University / Turkey
Dr. Dashgin GANBAROV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Habiba ALLAHVERDIYEVA, Nakhchivan Teachers' Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan
Dr. Rovshan RAMIZOGLU, Selcuk University / Turkey

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Firadun Nadir İbrahimov

Sheki branch of Azerbaijan State Pedagogical University

Professor

firehun.brahimov@mail.ru

Gunel Oktay Aliyeva

Sheki branch of Azerbaijan State Pedagogical University

Teacher

gunelaliyeva0492@gmail.com

RELATION OF COMPONENTS OF GENERAL EDUCATION CONTENT STANDARDS

Key words: *educational standards, necessary minimum, content and requirements, competence, pedagogical technology, curriculum, personality-oriented and subject-oriented curriculum, developmental training*

Açar sözlər: *təhsil standartları, zəruri minimum, məzmun və tələblər, kompetensiya, pedaqoji texnologiya, kurikulum, şəxsiyyətyönümlü və fənniyönümlü kurikulum, inkişafetdirici təlim*

The set of documents-curriculum that answers all the questions faced by the teacher in the process of implementation of education is important only if the essence and purpose are correctly understood and applied. From this point of view, a correct understanding of the relationships between the components of the content standards of general education and their focus on the pedagogical process is a necessary link for the proper application of this set of documents. Therefore, a scientific interpretation of the dependencies between the components of the content standards of general education is relevant.

As it is known, important issues such as ways, methods and means of applying educational content standards are reflected in the “Training Categories” section of modern curricula (6; 280). The new teacher-student relations, problem-based learning approach and active learning methods, which are highlighted in this section of the document, have been applied in our schools for many years. "Despite the fact that a long time has passed since the beginning of the reform, there is still a dual attitude to this process in society".

The style of work, based on the traditional pedagogical approach, which states that "the main social function of education is the transmission of experience gained by previous generations to the new generation", is still relevant to the activities of a group of practitioners. The content of education in this context determines the amount of knowledge, skills and habits that are pre-selected and mastered by learners. This type of learning aimed at the learner's knowledge assumes that "the depth (quality, effectiveness) of learners' understanding of certain fragments of reality is proportional to the amount (quantity) of material studied."

Attitudes towards the content of education change in the type of training aimed at the individual and his development. In this case, rather than imparting knowledge to the learner, education is aimed at raising his level of education, forming him as a perfect person, and finding himself in himself.

“If the learning process is not included in the content of education, the content of education is perceived as alienated material given to children by the teacher. The role of activity in the content of education nourishes all levels of the didactic system, ie the processes from the content and purpose of training to the self-awareness and self-esteem of learners based on its results.”

In the psychological theory of activity, activity is reduced to a person's activity (the transition and transfer of a complex process to a simple process), explained as its attribute, ie perceived as an indicator of the quality of the subject. The structure of general education content

standards includes two levels: "Content of the mandatory minimum of general education standards" and "Requirements for the level of training of graduates." The Minimum and Requirements, which are components of education standards, are interrelated. In the paradigm of person-centered education, the relationship between "Minimum" and "Requirements" is as follows: activity develops on a productive basis. Competences are part of the activity that interacts with the "Minimum", ie as a sum of knowledge and skills, and form the competencies of learners to learn, to form certain skills, to acquire a knowledge system. Competence is included in the "Minimum" and competence is included in the "Requirements". The knowledge system expressed in the standard belongs to one of the three broad categories specified in the sub-standards. (5). The priority of purpose in education should always be expected.

The content of education can be divided into two components, internal and external. The adoption of the concept of dividing content into external and internal components shows that both approaches are integrated into action (3; 61).

The basic parameters of heuristic learning can be defined using the concepts of "creative activity" and "heuristic activity" in secondary schools.

The current requirements and level of development of different societies are mainly expressed in its educational curricula (2). Modern curricula are based on the principles of education, results-oriented, student-oriented, the use of their cognitive potential by all students, the creation of favorable conditions for the development of personal abilities (4; 36). The implementation of the principles referred to in modern curricula can be achieved through the systematic use of new pedagogical technologies (by transforming the learning process into a technological-production process with concrete results) (1). The development of the student in the process of personality orientation and learning stems from the nature and structure of new learning technologies. In order for the training to be personality-oriented, it

(training), should focus on the following qualities of the personality (student): a) the current level of knowledge and skills, general level of development and culture of the personality in the field (subject) studied (experience gained in that field so far); b) mental characteristics of the personality (memory, thinking, perception, ability to control their emotions, etc.); c) character traits, temperament.

The effectiveness of general education depends directly on the coordination of the components of content standards. One of the ways to make this connection dialectical is to accept training as an element of content.

References

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu) // “Kurikulum” jurnalı, Bakı 2008, №1.
2. Azərbaycan kurikulumunda yeni tədris və təlim formalarına doğru. Azərbaycan Respublikası Təhsil Sektorunun İnkişafı Layihəsi (ingilis dilindən tərcümə), Arnhem, Niderland, CİTO qrupu, 2006.
3. İbrahimov F.N. Ümumtəhsil məktəblərində riyaziyyatın didaktikası. Bakı, Mütərcim, 2017.
4. İbrahimov F.N. Ümumtəhsil məktəblərində riyaziyyatın kurikulum modelinə əsaslan tədrisi metodikası. Bakı, “Mütərcim”, 2016
5. İbrahimov F.N., Abdurahmanov V.E. Management of learning activities in accordance with analytical and heuristic logic. Revista Conrado (Revista pedagógica de la Universidad de Cienfuegos) Vol.17, Num .82.p.136-141. Recuperado a partir de <https://conrado.ucf.edu.cu/index.php/conrado/article/view/1941>
6. Əhmədov A., Abbasov Ə. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn. Təhsil. Bakı 2008.

Mərdan Mürsəl oğlu Məmmədov

Gəncə Dövlət Universiteti

Fəlsəfə doktoru , professor

mammadov-mardan@mail.ru

“HOPHOPNAMƏ” RƏSSAMLARIN GÖZÜ İLƏ

Açar söz: ədəbi irs, satira, tənqid, illüstrasiya, bədii dəyər

Key words: literary heritage, satire, criticism, illustration, artistic value

2022-ci ildə anadan olmasının 160 illiyi tamam olan dahi Azərbaycan şairi Mirzə Ələkbər Sabirin ədəbi irsi vəfatından çox az sonra rəssamların yaradıcılığında yer tutmağa başlamışdır. Bunun başlıca səbəbi onun cəmiyi altı il ərzində ərsəyə gətirdiyi və dünyasını dəyişməsindən sonra “Hophopnamə” adı ilə çap olunan və məşhurlaşan satirik ədəbi irsində özümüzün özümüzlə çox qabarıq şəkildə tanınması idi. Bütün yaradıcılığı Azərbaycan cəmiyyətinin təlatümlü dövrünə təsadüf edən M.Ə.Sabir zəmanəsində gördüklərini əks etdirməklə, millətini çox sevdiyindən köhnəlikləri rədd etdiyini gizlətməyərək, həm də mübariz bir şair olduğunu təsdiqləmişdir. O, cəmiyyətin gözü qarşısında baş verməkdə olan hadisələrdə gözlənilməz mənalar tapdığından hər yeni şeiri pərəstişkarları üçün arzulanan idisə, bədxahlarına sarsıdıcı zərbə sayılırdı. Belə ki, onun çoxmənalı satirası oxucuların baxışlarını dəyişdirir, gördüklərini dərinlənə anlamağa kömək edirdi. Elə 1914-cü ildən başlayaraq bu günümüzlə kimi dəfələrlə nəşr olunan “Hophopnamə”yə rəssam müraciətlərində də şairin zəmanəsinə tənqidi münasibətinə cəlbədicə və düşündürücü rəsmlər çəkildiyindən, bu bənzərsiz ədəbi irs milli ədəbiyyatımızın unikal nümunəsi olaraq qalmaqdadır. Başqa sözlə desək, Obrazlı dillə desək, onun dərdlərimizə şaşırdıcı işıq salan poeziyası sanki mürəkkəblə yox, çox əlvan rənglərlə yazılıb.

Sənətsünas Z.Əliyevin təbirincə desək, “Şair təqdimatında süjetlərin, sözün əsl mənasında, meydan teatrını xatırlatmasını, onunla anım yaratmasını rəssamlar incəliklə duymuş və hadisələrə müxtəlif rakurslardan göz qoymaqla əsərlərinin bu formalardakı oyun-tamaşa estetikası ilə səsləşməsinə nail olublar”(2.12). Bu mənada Əzim Əzimzadə, İsmayıl Axundov, Nəcəfqulu İsmayılov, Arif Hüseynov, Elçin Məmmədov, Bayram Hacızadə, Nüsrət Hacıyev, Mənzər Ağayeva, Yaşar Səmədov və b. müxtəlif illərdə çəkdiyi illüstrasiyaların adını çəkmək olar.

M.Ə.Sabir poeziyasının düzü düz, əyrini əyri göstərə bilən əhatəli güzgüyə çevrilməsindənə ki, “Hophopnamə”nin ilk illüstrasiyalarını çəkən Əzim Əzimzadə bu irsə iki müxtəlif illərdə (1914 və 1922) müraciəti ilə düşündürücülüüyü ilə seçilən çoxsaylı satirik rəsmlər yaratmağa nail olmuşdur. Əgər desək ki, onun kəskin tənqidə bələnməmiş illüstrasiyalarında “yaşayan” koloritli obrazlar elə “Hophopnamə”də olduğu kimi cəlbədicilə və təsirlidirlər. Belə obrazların arasında kəndli və fəhlələrin istismarçılara, qırmızısaqqal mövhumat yayanlara və məşədilərə, müxtəlif taleli qadınlara, kosmopolit “intelligentlər”ə, baqqallara və var-dövlət hərislərinə, qoçulara, tiranlara, despotlara və digər neçə-neçə obraza rast gəlmək mümkündür.

1934-cü ildə “Hophopnamə”nin yeni nəşrinn tərtibatına gənc İsmayıl Axundovun dəvət olunması, heç də o vaxtlar həyatda olan Əzim Əzimzadəyə inamsızlığın nəticəsi deyildi. Belə ki, onu nəşrə hazırlayanlar M.Ə.Sabir irsinə yeni nəşlin münasibətini görmək istəyirdilər. Təbii ki, bu işi öhdəsinə götürən İ.Axundov da müəllimini təkrarlamaq fikrində deyildi.

Odur ki, rəssam kitabın tərtibçilərinin şairin yaradıcılığını müəyyən mövzulara bölməsinə rəğmən, onları bütünlükdə səciyyələndirən ümumiləşdirilmiş rəsmlər çəkməklə kifayətlənmişdir. Kitabın forzasına şairin Bakıda 1922-ci ildə ucaldımış heykəlinin qragik rəsmi daxil edən rəssam sonrakı bölmələrin başlanğıcında onların məzmunu ilə əlaqəli cizgi rəsmləri yerləşdirmişdir. Kitaba daxil edilən

gözəgəlimli rəsmlərdən biri heç şübhəsiz, frontispisi bəzəyən təsvirdir. Burada müəllif şairin qrafik portretini tünd boyalarla, onu dövrələyən müxtəlif tipləri isə linear xətlərlə ifadə etməklə onun poetik dünyasını əks etdirən gözoxşayan görüntü yarada bilmişdir. Bu əsərin kompozisiya həllindən danışmalı olsaq, onda İsmayıl Axundovun buraa şair və onun koloritli obrazlarını bir araya gətirdiyini deməliyik. Təbii ki, “Hophopnamə”də Ə.Əzimzadənin koloritli rəsmlərini görməyə adət etmiş oxucu kütləsi üçün bu cür illüstrasiyalar yeni idi.

Şairin 1962-ci ildə qeyd olunan 100 illik yubileyi münasibətilə nəşr olunan yeni “Hophopnamə” isə o vaxtlar çəkdiyi satirik rəsmlərlə məşhur olan Nəcəfzadə İsmayılovun tərtibatı ilə işıq üzü görmüşdür. Kitaba rəssamın çəkdiyi otuz rəsm daxil edilmişdir. Əgər bu əsərlərin bədii məziyyətlərini dəyərləndirməli olsaq, onda ilk növbədə onların bədii şərhində İsmayıl Axundov yanaşmasından fərqli olaraq, Ə.Əzimzadə ruhunun mövcudluğunu vurğulamalıyıq.

Qeyd etmək lazımdır ki, Nəcəfzadə “Hophopnamə”yə münasibətində Ə.Əzimzadənin müraciət etdiyi şeirlərlə yanaşı, onun illüstrasiya çəkmədiyi bir çox poetik nümunələrə də rəsmlər işləmişdir. Bu mənada “Qocalıqdan şikayət” şeirinə müraciət edən Nəcəfzadə istehza doğuran bir səhnə yaratmaqla şairin poetik duyğularının yadda qalan biçim almasına nail olmuşdur.

Azərbaycan kitab qrafikasının inkişafında duyulası xidmətləri olan rəssamın M.Ə.Sabir ünvanlı lövhələrində onun bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin zənginliyini də müşahidə etmək mümkündür. Qrafikanın geniş ifadə imkanlarını onun təsirliliyinə yönəltməyi bacaran Nəcəfzadə İsmayılov bədii təzadlar vasitəsilə son nəticədə onsuz da şairin təbəssümə bələdiyi düşündürücü dərdlərimizin, problemlərimizin daha da qabarıq və təsirli görkəm almasına nail olmuşdur...

“Hophopnamə”nin 1980-ci ildə işıq üzü görəni növbəti nəşr elə zamanında böyük səs-küyə, mübahisələrə səbəb oldu. Belə ki, gənc rəssam Arif Hüseynovun kitaba verdiyi tərtibat əvvəlkilərdən çox

fərqli idi. Belə ki, onun yaratdığı qrafik lövhələr şeirlərin süjet və ideyasından başqa, şairin yaradıcı üslubuna müvafiq olmaqla həm də fəlsəfəyə bələmiş bir tutumda idi. Odur ki, bu ağ - qara rəsmlər özündə çoxqatlı məna-məzmunu hişv etdiyindən çox düşündürücü və fikir paralayıcı qəbul olunurdu. Rəssam “Hophopnamə”nin 2012-ci ildəki nəşrinə daxil edilən qırx əsərində də onların fəlsəfi tutumlu olmasına çalışmışdı. Bütünlükdə, A.Hüseynovun “M.Ə.Sabir ünvanlı əsərlərində görkəmli söz xiridarının qamçılacağı adamların müxtəlif psixoloji durumlu simalarının kompozisiya çərçivəsinə sığmaması da oxucuda məkanın nəhayətsizliyi, hadisənin əhatəliliyi təsəvvürünü gücləndirməyə xidmət edir.

Dahi satirikin anadan olmasının 150 illiyinin qeyd olunması ərəfəsində “Hopnopnamə”yə müraciət edən Əməkdar incəsənət xadimi Bayram Hacızadənin ərsəyə gətirdiyi iyirmi satirik rəsmi görkəmli söz xiridarının yubileyinə sözlün əsl mənasında layiqli töhfə hesab etmək olar.

1992-ci ildə işə tanınmış qrafika ustası Elçin Məmmədovun “Hop-hopnamə”yə bir qədər də fərqli və özünəməxsus bədii münasibət göstərdiyini qeyd etmək lazımdır. Onun kitaba verdiyi ümumi tərtibat, eləcə də səhifələri bəzəyən ağ - qara və rəngli rəsmlər doğrudan da bu vaxta qədər Sabir poeziyasına göstərilən bədii münasibətdən köklü şəkildə fərqlənirdi. Obrazlı desək, qrafik çizgilərdə gerçəkləşən bu görüntülər “Pisi pis, əyrini əyri, düzü həmvar” yazan Sabirin az qala islah olunmayacaqları güman edilən tiplərinə tövsiyyə və nəsihətdən uzaq olub, birbaşa onlara gülmək, elə bu nüfuzedicilə gülüşün özü ilə də onları oyatmaq məqsədi daşıyırdı. Müəllifin “Küpəgirən qarının qızlara nəsihəti”, “Bədbəxt Tükəzban”, “Qoyma gəldi”, “Barışnalara dəir”, “Ay nənə, bir qırmızı saqqal kişi” və s. şeirlərinə çəkdiyi illüstrasiyalarda “Hophopnamə”yə yeni yanaşmanın uğurlu nəticələrini görmək mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan incəsənəti (müəllif kollektivi). Bakı 1992.344 səh.
2. Z.Əliyev. Sabir təsviri sənətdə. Bakı 2012.168 s.
3. M.Nəcəfov. Əzim Əzimzadə. Bakı,1950. 140 s.
4. M. Nəcəfov .İskusstvo Azerbaydjanskoy SSR. Baku 1972. s.180

Tamara Bidat qızı Məmmədova

Bakı Slavyan Universiteti
Riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru , dosent
tamara64@bk.ru

Zərəfşan Babakərim qızı Azayeva

Bakı Slavyan Universiteti
Baş müəllim
tamara64@bk.ru

MS TEAMS PLATFORMASINDA TƏLƏBƏNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: MS Teams, dərs, test, qiymətləndirmə, qeyri - səlīs məntiq

Key words: MS Teams, lesson, test, assessment, grading system, fuzzy logic

Informasiya texnologiyalarının inkişafı bir sıra aktual problemlərin həllinə imkan verir. Belə problemlərdən biri təhsilin keyfiyyətinin artırılması, tələbələrin ixtisas hazırlığının obyektiv qiymətləndirilməsidir. Qiymətləndirmə sistemi tələbələr üçün şəffaf və daha ədalətli olmalıdır.

Tələbələr ənənəvi qiymətləndirmə sistemindəki qeyri-müəyyənlikdən istifadə edərək onlara lazım olan bilikləri əldə etməyə deyil, arzu etdikləri qiymətləri almağa can atırlar. Ənənəvi qiymətləndirmə sistemində olan qeyri-müəyyənliyi minimuma endirməklə onların obyektiv qiymətləndirilməsinə nail olmaq olar.

Adətən tələbələri qiymətləndirərkən cavabın doğruluğu və dəqiqliyi nəzərə alınır və onlara nəzərə alınmayan orta qiymət çıxarılır. Daha dəqiq və ədalətli qiymətləndirmə aparmaq üçün cavabların doğruluğundan başqa sualların da çətinlik dərəcəsi nəzərə alınmalıdır. Elə sistem hazırlanmalıdır ki, cavabların dəqiqliyindən, doğruluğundan başqa sualın mürəkkəblilik, çətinlik və önəmlilik səviyyəsi də nəzərə

alınsın. Belə verilənlər üçün dəqiq meyar yoxdur, yəni onlarla işləmək üçün yeni nəzəriyyədən, qeyri - səliss məntiq nəzəriyyəsindən istifadə etmək olar. Azərbaycan əsilli amerika riyaziyyatçısı Lütfi Zadənin 1965-ci ildə əsasını qoyduğu qeyri-səliss məntiq nəzəriyyəsi müvəffəqiyyətlə bu günə qədər məişət texnikasının idarəedilməsindən tutmuş qeyri-müəyyənlik şəraitində qərar qəbul etmə, layihələndirmə problemlərinə qədər bütün sahələrdə tətbiq olunur. Niyə də tələbələrin attestasiyasına, onların professional hazırlığının qiymətləndirilməsinə tətbiq olunmasın.

MS Microsoft Teams platformasında test hazırlayarkən qiymətləndirmə sistemi üçün qeyri-səliss məntiq nəzəriyyəsindən istifadə edərək, suala cavabın doğruluğundan başqa iki meyar seçmək olar: sualın çətinliyi və cavabın nəzərdə tutulan vaxtda verilməsi. On test hazırlayaq, ənənəvi qiymətləndirməyə görə hər doğru cavabın çəkisini 1 bal götürək. Sonra sualların çətinlik dərəcəsi olaraq çətin, orta, asan meyarlarını seçərək sualların çəkisini hesablayaq. Asan testin çəkisini x , orta test çəkisini $2x$, çətin test çəkisini $4x$ qəbul edək. İki çətin, dörd orta, dörd asan test hazırlansa, maksimum bal 10 bal olduğundan bir asan sualın çəkisini $x=0,5$ olar. Nəticədə bir çətin sualı 2 balla, orta səviyyəli sualı 1 balla, asan sualı isə 0,5 balla qiymətləndirmək olar. Teams platformasında testləri hazırlayıb hər bir testin səviyyəsinə görə balları təyin edək. Gecikdirmə meyarına görə balı proqram özü tənzimləyir, cavabı gecikdirmiş tələbənin ümumi balından bir bal çıxılır. Bir qrup tələbə üçün bu sistemi tətbiq edərək aşağıdakı nəticələri aldıq:

Göründüyü kimi ənənəvi qiymətləndirmənin nəticəsinə nisbətən qeyri - səliss məntiq nəzəriyyəsinin elementlərindən istifadə olunaraq qurulan qiymətləndirmə sistemi daha dəqiq nəticələr verir. Aydınır ki, qiymətləndirmə kriteriyalarının sayı artırıldıqca qiymətlərin dəqiqliyi daha da artar.

Tələbə	Testlərin cavabı			Ənənəvi yanaşma	Qeyri-səlis yanaşma
	A	O	Ç		
1	4	4	2	10 bal	10 bal
2	4	3	1	8bal	7 bal
3(gec)	4	4	2	10 bal	9 bal
4	4	2	-	6 bal	4 bal
5	4	-	-	4 bal	2 bal

Beləliklə, sualın mürəkkəbliyini və tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi kriteriyalarını nəzərə alaraq balları korrektə edən qeyri-səlis sistemi nəzərdən keçirdik və gördük ki, bu sistem tələbəni daha obyektiv qiymətləndirməyə imkan verir. Ənənəvi və qeyri-səlis qiymətləndirmənin müqayisəsi ikincinin daha dəqiq olduğunu göstərir. Bu mexanizmin ardıcıl tətbiqi tədrisin keyfiyyətini artırmağa, keçilən materialın mənimsənilməsi dinamikasına nəzarət etməyə imkan verir, aralıq və yekun attestasiyanın keçirilməsində istifadə oluna bilər. Bu üsula kompüter texnologiyalarının tətbiqi onu daha da effektiv edir. Belə bir sistemin köməyiylə yalnız fənn tədrisinin qiymətlərini deyil, həm də ali məktəbi bitirən tələbənin professional hazırlığını da yoxlamaq olar. Təhsilin nəticələrinə qoyulan yeni tələblər onların professional hazırlığının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi metodunun təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Bal- reyting sistemi ali məktəb tələbəsinin professional hazırlığını yoxlamaq üçün nəzərdə tutulan ən obyektiv üsuldur. Tələbənin hər hansı fənni öyrənməyə başlayandan sona qədər tələbənin reytingini formalaşdırır. Tədris kursu bir neçə məntiqi bütöv modullara bölünür

və hər modulun tədrisindən qiymətləndirmə aparılır. Tələbənin dərəcə davamiyyəti, dərəcə aktivliyi, əldə etdiyi nəticələr qiymətləndirilir. Bu sistem tələbədə tədris proqramını öyrənməyə motivasiyanı artırır, sistemə, sərbəst işləmə və tədqiqatçılıq bacarığı stimullaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Asai K., Vatada D., İvai S.; Applied fuzzy systems / - M.: Mir, 1993. 236 p.
2. Kruqlov V.V. Intelligent information systems: computer support for fuzzy logic and fuzzy inference systems.– M.: Fizmatlib, 2002. 198p.
3. Balu N Ilag, Introducing Microsoft Teams: Understanding the New Chat-Based Workspace in Office 365-Apress, 2020. 323p.

Fərqanə Aydın qızı Əliyeva
DİN Polis Akademiyası
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
farqana-627@mail.ru

AZƏRBAYCANDA İCTİMAİ-SİYASİ NATIQLIYIN TARİXİ VƏ SİYASİ DİSKURS

Açar sözlər: *Azərbaycanda natiqlik, natiqliyin sahələri, ictimai-siyasi natiqlik, Heydər Əliyev, İlham Əliyev, siyasi diskurs, vətən müharibəsi*
Key words: *oratory in Azerbaijan, areas of oratory, socio-political oratory, Heydar Aliyev, Ilham Aliyev, political discourse, patriotic war*

Xalq yaradıcılığının incilərindən olan natiqlik sənəti eradan əvvəl Yunanıstanda yaranmasına baxmayaraq sonralar cəmiyyətdə mühüm yer tutdu. Azərbaycanda Nitq mədəniyyətinin bir elm kimi XIX əsrdə yaranmasına baxmayaraq qədim dövrlərdən şair və alimlərimizin əsərlərində Azərbaycanda natiqliyin tarixinin qədim olduğunun şahidi oluruq.

Natiqliyin müxtəlif sahələri mövcuddur: bədii natiqlik, akademik natiqlik, ictimai-siyasi natiqlik, dini natiqlik, səhnə natiqliyi, məhkəmə natiqliyi, hərbi natiqlik, məişət natiqliyi.

ahi Nizami Gəncəvi sözün qüdrəti ilə dünyanın bəzənməsini əsərlərində ifadə edərək natiqliyin hələ XII əsrdə mövcud olduğunu təsdiq etmişdir:

*Bir inci saflığı varsa da suda,
Artıq içiləndə dərd verir su da.
İncitək sözlər seç, az danış, az din,
Qoy az sözlərinlə dünya bəzənsin.*

Natiqlik sənətinin ən böyük rolu ondan ibarətdir ki, bu sənət vasitəsilə yeni natiqlər və cəmiyyətə xidmət edən təbliğatçılar yetişir. Natiqliyin əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, bu sənət ilə

məşğul olan hər bir adam hansı mövzuda nitq söyləyirsə, həmin elmi dərindən öyrənir və müşahidələr aparır. Bu da fikrin elmi əsaslarla ifadə olunmasına xidmət edir. Millətindən asılı olmayaraq hər bir nitq xalqına yaxından bağlı olur və həqiqətlərin üzə çıxarılmasında, kütləyə çatdırılmasında öz məharətlərindən istifadə edir

Natiqliyin inkişafına təsir edən amillərdən biri də demokratiyadır. Demokratiya əsasında natiqlik sənəti və nitq mədəniyyətinin təməli qoyulur. Söz azadlığı, obyektiv tənqid natiqliyin kəsərini artırır. İdarələrdə, yığıncaqlarda, təntənəli gecələrdə nitq söyləyən və ya çıxış edən hər bir şəxs qarşısında belə bir məqsəd qoymalıdır ki, söylədiyi nitq cəmiyyətə xidmət etmiş olsun.

Xalq kütləsi, kollektiv arasında natiqin nüfuzunu qaldıran, onu hörmətli edən əsas cəhətlərdən biri nitqin inandırıcı olmasıdır. Natiqlik sənətinin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də nitq zamanı gətirilən sitatların fikirlə bağlı olmasıdır. Fikrin dolğun şəkildə dinləyiciyə çatdırılmasında mənbədən gətirilən sitatlar aydın, düzgün ifadə olunmalıdır.

Söylənilən fikirlərdən aydın oldu ki, natiqlik sənəti cəmiyyətə xidmət edir. Cəmiyyət isə uzun bir tarixi yol keçmişdir. Bu tarixi yol natiqlik sənətinin müxtəlif sahələrinin yaranmasına şərait yaratmışdır. Bu gün danışacağımız siyasi natiqlik də natiqliyin bir başa cəmiyyətə xidmət edən sahəsidir.

İstər keçmişdə, istərsə də indi ictimai-siyasi natiqlik xalqın həyatında, inkişafında mühüm rol oynayır. İctimai-siyasi natiqlik mövcud quruluşun həm mənfi, həm də müsbət keyfiyyətlərini əks etdirir. Keçirilən mitinqlər, nümayişlər, yığıncaqlar isə yeni natiqlərin yetişməsinə səbəb olur.

Siyasi natiqlikdə özünə yer tapan natiqlər isə xalq ideyalarının yayılmasında əsl təbliğatçıya çevrilir. Belə nitqlərin təsiri nəticəsiz qalmır. İctimai-siyasi natiqlik əsasən mövcud iqtidarı müdafiə edir. Onun siyasi fikirlərini, məqsəd və vəzifələrini təbliğ edir. Siyasi natiqlik kütləvi xarakter daşıyır, xalqa xidmət edir. Onun mənafeyini

hər şeydən üstün tutur. İctimai-siyasi natiqliyin qədim və zəngin ənənəsi vardır. Dövlətin yeritdiyi məqsəd və vəzifələri xalqa aşılaraq, qarşıya çıxan problemləri aydınlaşdırır, ictimai-siyasi məsələlərin düzgün təhlil olunmasında kəsərli silah kimi nəzəri-diqqəti cəlb edir. Məhz bu xüsusiyyətlər onu digər növlərdən fərqləndirir.

Azərbaycanda Ulu öndərimiz H.Əliyevin nitqləri natiqlik sənəti baxımından xüsusilə səciyyəvidir. O, ölkəmizdə siyasi natiqliyin əsasını qoymuşdur. Dövrün bu görkəmli dövlət xadiminin natiqlik məharəti həm elmilik, həm linqvistik, həm də publisistik cəhətdən təhlil olunmalıdır.

Bəs diskurs nədir? Bir mövzunun şifahi, ya da yazılı şəkildə davamlı və ciddi təhlili, yaxud müzakirəsi. Diskurs da bir çox sahələrdə özünü göstərir: sosiologiya, politologiya, fəlsəfə, dilçilik və s. Dilçilikdə “diskurs” – ünsiyyət şəraitindən asılı olaraq iki və ya daha çox insanın aktiv iştirakını tələb edən birgə ünsiyyət fəaliyyətidir. Rus alimi T.M.Nikolayevanın fikrincə, Diskurs – mətn linqvistikasının polisemantik (çoxmənalı) bir terminidir, mətnin ardıcılığı və əlaqəliliyi, nitqin yazılı və ya şifahi olması, ünsiyyət tərəfdaşları arasında dialoqun mövcudluğu kimi fərqli xüsusiyyətləri öyrənir. Jan Blommart isə deyirdi: “Diskurs cəmiyyətdən, mədəniyyətdən və siyasətdən kənarında öyrənilə bilməz, çünki məhz diskurs bizim cəmiyyətimizi sosial və mədəni əhəmiyyətli mühitə çevirən qüvvədir”.

Azərbaycanda siyasi diskurs XVI əsrdə Şah İsmayıl Xətayinin dövründə yaranmışdır. Siyasi diskurs – ictimai-siyasi münasibətlərin ayrılmaz tərkib hissəsidir, mürəkkəb dil vahidini, bilik və fəaliyyəti birləşdirir, hətta bəzən onları müəyyən edir. Siyasi diskursun iştirakçıları siyasətçilər, siyasi kommunikasiya prosesində iştirak edən digər “alıcılar” – dinləyicilər, ictimaiyyət, xalq, nümayişçilər, seçicilər və s.

Plutarx nitqin gücündən danışarkən demişdir: “Nitqin gücü az sözlə çox şey söyləmək bacarığıdır”. Siyasi diskurs isə nitq deyil, o daha az sözlərlə böyük fikirləri ifadə etmək bacarığıdır. Bu fikirlər

uzun-uzadı müzakirə olunmuş məsələlərin nəticəsi olaraq söylənilən siyasi gücə malik olan fikirlərdir. Biz siyasi diskursa Prezidentimiz, cənab Ali Baş komandanımız İlham Əliyevin Vətən müharibəsi ərəfəsindəki siyasi nitqlərində rast gəlirik. Dövlət başçımızın həmin ərəfədə söylədiyi fikirlər xalqın son zamanlar ürəyində yığılıb qalmış ifadələr idi. Bu ifadələr əsgərlərimizə torpaqlarımız uğrunda mübarizədə güc, qüvvət verir, qələbəyə səsləyirdi. Ümumiyyətlə, Ali Baş komandanın cavabı tələb olunmayan ritorik sualları xalqımızın heç vaxt yadından çıxmıyacaq. O deyirdi: “ Nə oldu, Paşinyan, yol çəkirdin Cəbrayıl? Rəqs edirdin? Nə oldu bəs status? Cəhənnəmə getdi status. Yoxdur status və olmayacaq!” Bu cür siyasi diskurslar siyasi natiqliyin tərkib hissəsi olub nitqin təsir gücünü daha da artıraraq xalqın dilində aforizmə çevrilir. İlham Əliyevin bu dövrdə informasiya müharibəsində də əzmlə xalqına xidmət etməsi, Azərbaycan həqiqətlərini beynəlxalq aləmə diktə edirdi. O, siyasi diplomatik bacarığı sayəsində söz cəbhəsində də düşməyə zərbələr endirirdi.

Ədəbiyyat

1. Abdinova R, Hüseynova N. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti, Bakı 2020
2. Abdullayev A. Nitq mədəniyyəti və natiqlik sənəti, Bakı 1981.
3. Abdullayev N., Z. Məmmədov Nitq mədəniyyətinin əsasları, Bakı 2013.
4. Babayev A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti, Bakı 2011
5. Heydər Əliyev dil haqqında və Heydər Əliyevin dili. Bakı 1998.
6. Şiriyev F. A. Azərbaycan dilinin nitq mədəniyyəti və ritorika, Bakı 2014.

Habil Əkrəm oğlu Hüseynov
Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi Akademiyası
Baş leytenant, müəllim
habil.huseynov.98@mail.ru

ƏMƏYİN TƏHLÜKƏSİZLİYİ VƏ SAĞLAMLIĞIN MÜHAFİZƏSİ ÜZRƏ DÜNYA STANDARTLARI, ÖLKƏMİZDƏ BUNUNLA ƏLAQƏLİ OLAN QANUNLAR, NORMATİV HÜQUQİ AKTLAR VƏ ONLARIN TƏHLİLİ

***Açar sözlər:** dünya standartı, əməyin təhlükəsizliyi və sağlamlığın mühafizəsi üzrə menecment sistemi, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi, əməyin mühafizəsi və texniki təhlükəsizlik, OHSAS 18001, İSO 45001, ətraf mühit*

***Key words:** world standard, occupational health and safety management system, the labor code of the Republic of Azerbaijan, occupational safety and technical safety, OHSAS 18001, İSO 45001, environment*

Dünyada hər 15 saniyədə 1 çalışan (işçi) iş qəzalarında həyatını itirir, 153 çalışan (işçi) isə iş qəzası nəticəsində zədələnir. Bu o deməkdir ki, ildə 2.3 milyondan çox (bəzi mənbələrdə isə 2.7 milyondan çox) işçi həyatını itirir, 317 milyondan çox işçi iş qəzası zamanı zədələnir. Və təəssüf doğuran tərəf isə odur ki, bu qəzalar öncədən görülə və qarşısı alın bilən qəzalardır. Buna görə dünyada bu qəzaların qarşısını almaq və işçilər üçün sağlam və təhlükəsiz iş şəraiti yaratmaq məqsədilə bəzi standartlar meydana gəlmişdir. Başlıca olaraq Əməyin Mühafizəsi və Sağlamlığın Mühafizəsi üzrə Menecment (İdarəetmə) Sistemi meydana gəldi [1]. Ölkəmizdə də təhlükə potensialı obyektlər və xüsusən də neft istehsal edən ölkə olduğumuz üçün bu sahənin inkişafı vacib məsələlərdəndir.

Ölkəmizdə də belə qəzalar baş verən və baş verə biləcək təhlükə potensialı obyektlər, müəssisələr, qurumlar o qədər də az deyildir.

Mən isə tədqiqat obyektini kimi Heydər Əliyev adına Bakı Neft Emalı zavodunu seçmişəm.

Heydər Əliyev adına Neft Emalı zavodu xüsusi əhəmiyyət kəsb edən təhlükə potensialı obyektlərdən biridir və burada baş verən proseslər zamanı işçilərin iş şəraitinin təhlükəsizliyi və sağlamlığının mühafizəsi üzrə tədbirlərin təşkil edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir.

Əməyin təhlükəsizliyi və sağlamlığın mühafizəsi üzrə menecment sistemi ilə əlaqədar dünyada və ölkəmizdə bir çox standartlar, qaydalar və qanunlar tərtib olunmuşdur.

OHSAS 18001 standartı Əməyin Mühafizəsi və Təhlükəsizliyi İdarəetmə Sistemi 1999-cu ildə Britaniya Standartları İnstitutunda yayınlanmış və dünya standartı kimi qəbul edilmişdir. Və əsasən bu sahədə OHSAS 18001-2007 Standartından istifadə edilir. Və nəhayət 2018-ci ilin mart ayında İSO (International Organization for Standardization / Standartlaşdırma üzrə Beynəlxalq Təşkilat) artıq Əməyin mühafizəsi və təhlükəsizliyi üzrə dünya Standartını İSO 45001-i yayımladı. 2021-ci ildə isə artıq OHSAS 18001 Standartı etibarsız sayılacaq [1,2].

Əməyin mühafizəsi normaları və qaydaları dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə səlahiyyətləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi Qərarlar, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin təsdiqlədiyi Qaydalar, Təlimatlar və digər normativlər və standartlar, habelə Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu və ya tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilir [3].

Ölkəmizdə isə bu sahədə Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi, Əməyin Mühafizəsi və Təhlükəsizlik Texnikası qaydaları, Əməyin Mühafizəsi üzrə Qanun, Texniki təhlükəsizlik haqqında Qanun qəbul edilmişdir [4,5]. Təbii ki mənim tədqiqat obyektim Neft emalı zavodu olduğuna görə Neft, Qaz və Neft-Kimya Sənayesində Yangın Təhlükəsizliyi Qaydaları, Neft Emalı və Neft-Kimya Sənayesində Təhlükəsizlik Qaydalarını da nəzərə almaq lazımdır [6].

Bu sahədə FHN-nin Sənayedə İşlərin Təhlükəsiz Görülməsi və Dağ-mədən Nəzarəti Dövlət Agentliyinin Azərbaycan Dövlət Əməyin Mühafizəsi və Təhlükəsizlik Texnikası Elmi-Tədqiqat İnstitutu da öz fəaliyyətini göstərir. Azərbaycan Dövlət Əməyin Mühafizəsi və Təhlükəsizlik Texnikası Elmi-Tədqiqat İnstitutu sənaye sahələrində texniki təhlükəsizliyin və əməyin mühafizəsinin təmini üzrə qaydaların, normativ-texniki və metodik sənədlərin, standartların, təlimatların və istehsalat sanitariyası və gigiyenası ilə əlaqədar olan rəhbər sənədlərin işlənilməsi, hazırlanması, sənaye, dağ-mədən, tikinti və bütün növ xidmət obyektlərinin qəza hallarından mühafizə olunma dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi, onlarn fiziki müdafiə və qorunma tədbirlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi istiqamətlərində fəaliyyəti həyata keçirir [7].

Öncə dediyim statistikadan da görüldüyü kimi bu sahə gözardı edilə biləcək sahə deyil. Ona görə də mənim fikrimcə işçilər üçün daha təhlükəsiz və sağlam iş şəraitini təmin etmək üçün göstərilən standartların bacarıqla idarə edilməsi lazımdır. Təbii ki, işçi özü üçün təhlükə riski çox olan müəssisədə, qurumda və s. obyektlərdə işləməkdən boyun qaçıracaq. Bu da müəssisənin, texnoloji prosesin inkişafına xələl gətirəcək, nəinki müəssisənin, həmçinin ölkəmiz üçün də həmin istehsal prosesinin gerilməsi iqtisadi zərər gətirə bilər. Bundan doğuran səbəblərə görə də Əməyin mühafizəsi üzrə görüləcək işlərə vacibliyyət daha da artmalıdır.

Ədəbiyyat

1. <https://www.iso.org> ISO 45001 Standartı
2. <https://www.bsigroup.com> OHSAS 18001 Standartı
3. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi
4. Əməyin Mühafizəsi və Texniki Təhlükəsizlik qaydaları
5. Əməyin Mühafizəsi üzrə Qanun
6. Texniki təhlükəsizlik haqqında Qanun
7. <https://www.fhn.gov.az/?aze/menu/65/186>

Sevinc Cavanşir qızı Məmmədova
AMEA akad.Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu
Dissertant
sevinc.mammedova81@gmail.com

BAKI MÜSƏLMAN XEYRİYYƏ CƏMİYYƏTİNİN URMİYA SOYQIRIMINDAN ZƏRƏRÇƏKƏNLƏRƏ YARDIMI

Açar sözlər: *Urmiya, müharibə, soyqırım, qarət, xeyriyyə cəmiyyəti*
Key words: *Urmia, war, genocide, robbery, charity society*

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində İran iqtisadi və siyasi cəhətdən geri qalaraq Böyük Britaniya və Rusiyanın yarımüstəmləkəsinə çevrilmişdi. İranın şimal hissəsini Rusiyanın Təbrizdəki baş konsulu Bazil Nikitin idarə edirdi. Məşrutə inqilabı zamanı (1905-1911) 1909-cu ildə İrana qoşun yeridən Rusiya inqilab yatırıldıqdan sonra İranın şimalını öz nəzarətinə götürdü. 1912-ci ildən Xoy, Səlmas və Urmiyada döyüş imkanlarını artırmaq üçün bu vilayətlərdə qoşun hissələrini artırdı. İranın şimal vilayətləri içərisində Urmiya coğrafi mövqeyinə və strateji əhəmiyyətinə görə qonşu vilayətlərdən üstün olduğundan ruslar daha çox bu bölgəyə diqqət verirdilər. Qafqaz regionuna çıxış əldə etmək və Qafqazı əhatə edən ərazilərə sahib olmaq üçün Urmiyaya nəzarət vacib idi. Qeyd olunan bu mühüm xüsusiyyətlər Urmianı İranın başqa vilayətlərindən fərqləndirirdi.

1917-ci il Fevral inqilabından sonra Rusiyada çar hakimiyyəti devrildi və qısa müddət ərzində İranın şimalında o cümlədən, Urmiyada yerləşən rus hərbiçiləri arasında qarışıqlıq yarandı. Yaranmış vəziyyətdən istifadə edən rus əsgərləri gözlənilmədən Urmiya, Xoy, Səlmas və ətraf ərazilərdə yaşayan dinc müsəlmanlara qarşı qırğın törətdilər. Urmiyada baş verən hadisələrin başında konsul Nikitin dururdu. O, yerli xristian əhalini silahlandırır və rus zabitləri vasitəsilə onlara hərbi təlim keçirdi. 1917-ci ilin yazında rus

əsgərlərinin Urmiyada törətdiyi qırğın və qarətlər sonradan Cənubi Azərbaycanı ermənilər və aysorlar tərəfindən müsəlman əhaliyə qarşı etdiyi soyqırımlara şərait yaratdı.

Urmiyada rus əsgərlərinin törədiyi faciələrə İran hökumətindən fərqli olaraq, Şimali Azərbaycanda biganə qalmadılar. Faciə haqqında xəbər alan kimi oradakı vəziyyəti öyrənmək və zərərçəkənlərə yardım etmək üçün 1917-ci ilin may ayının 25-də Bakı Müsəlman Xeyriyyə cəmiyyətinin baş vəkili Xosrov Paşabəy Sultanov, Urmiya şöbəsi vəkili Nəsim İlyasov, İlyas Şeyxzamanov və digərlərindən ibarət bir komissiya təşkil edildi. Əsası 1905-ci ildə qoyulmuş Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti 1916-1917-ci illərdə fəaliyyət istiqamətini dəyişərək Güney Qafqazdan Şərqi Anadoluya, daha sonra Urmiyaya yönəltdi. Kimsəsiz uşaqların Bakıya, Şəkiyə, Gəncəyə, Şuşaya gətirilməsi işini təşkil etdi. Xosrov Paşa Sultanovun rəhbərlik etdiyi mərkəzi Tiflisdə yerləşən komitənin 1916-1917-ci illərdəki fəaliyyəti nəticəsində ailəsini itirmiş körpələr uşaq evlərinə verildi, onların təhsili, sağlamlığı, düzgün qidalanması həyata keçirildi. Təkcə körpələr deyil, rus-erməni vəhşiliyindən əziyyət çəkən ahıllar, xəstələr də qayğı ilə əhatə olundular. Anadoluda, Ərdəhandə faciələri araşdıran komissiya Urmiyadakı vəziyyətə də biganə qalmayaraq, başverən vəhşilikləri ətraflı öyrənmək və araşdırmaq üçün dərhal may ayının 31-də Tiflisdən Urmiyaya və Soucbulağa yola düşdü. İyun ayının 11-də komissiya üzvləri Soucbulağa çatdılar. Komissiya üzvləri arasında Musa Abbaszadə adlı jurnalist Urmiya faciəsindən sonra şahidi olduğu dəhşətləri “Açıq söz” qəzetində yazıya almışdır: “Urmiyaya çatdıqda ətrafda olan kəndlərin talan edilməsinin və yandırılmasının şahidi olduq və əhvaldan xəbər bilib məlumat almaq üçün bir gün orada qaldıq. Səhəri hər tərəfdə dağıdılmış, yandırılmış kəndləri gördük. Acılıqdan əziyyət çəkib qonşu kəndlərə qaçan əhəlinin ehtiyaclarını ödəmək üçün bir xeyriyyə cəmiyyəti yaratdıq. Ailəsiz qalmış dəstə-dəstə uşaqlar bir parça çörək üçün şəhərə gedirdilər. Əhəlinin verdiyi məlumatlara görə faciə nəticəsində rus əsgərləri tərəfindən 10 minə yaxın insan

öldürülmüşdür. Axsam vaxtı vilayət hakimi Yusif xan həzrətləri bizi qəbul etdi və Bakı Xeyriyə Cəmiyyəti haqqında geniş məlumatlandırıldı. Sonra 12 nəfər yerli əyanlardan ibarət heyət təşkil edildi. Təzə təşkil olunmuş xeyriyyə cəmiyyətinin birinci iclası oldu. İclasda Mükərrəm-ül-mülk sədr seçildi. İclasda həmçinin valideynlərini itirmiş yetim uşaqlar üçün “Darül-yetim” açacağımızı bəyan etdik. 1-2 gün Soucbulaqda qalıb buradakı vəziyyəti nisbətən qaydasına saldıqdan sonra əyanlar tərəfindən yeni məlumat da aldıq ki, bu faciələrdə təkcə Urmiya deyil 500 yüzə yaxın köy bu vəziyyətdədir. Bu köylərdən Məngəvər nahiyəsində 53, Sulduz nahiyəsində 27 köyün əhalisi büsbütün məhv olmuş bir kimsə qalmamışdır. 80 köydən ibarət Lahican nahiyəsində az əhali qalmışdır. Çox balalar anasız, bacılar qardaşsız qalıblar. Müsəlman qardaşlardan imdad gözləyirlər. Əlbəttə indiyə qədər müsəlman əhalinin bu faciələrdən xəbərləri kimi yardımları da olmamışdır. İndi görürük ki, Urmiya faciəsi Qars və Ərdəhan faciələrindən belə betər olub.

Musa Abbaszadə, Soucbulaq şəhəri, 13 iyun 1917-ci il” (1).

Urmiyada baş verən faciəni araşdırma üçün cəmiyyət tərəfindən Fövqəladə İstintaq Komitəsi təsis edildi. İyul ayının axırında komitə tərəfindən başda Məşədi Saleh Qarayev olmaqla bir qrup nümayəndə heyəti yenidən Urmiyaya ezam edildi. Nümayəndə heyəti faciəni araşdıran zaman qarətdə iştirak edən 70 nəfərə yaxın əsgər həbs edildi və onların içərisində rus əsgərlərinin paltarını geyinib qırğında iştirak edən ermənilərin olması faktı üzə çıxdı. Komitə tərəfindən dinc əhaliyə dəymiş ziyan araşdırıldı və ianə olaraq zəkat yığılmağa başlandı. Fəlakətlə bağlı bəzi məsələlər komitə nümayəndələri və konsullardan ibarət xüsusi bir komissiyaya həvalə edildi.

1917-ci il Fevral inqilabından sonra nəzarətsiz qalan rus əsgərləri Urmiyada dinc əhaliyə qarşı böyük qırğın törətdilər. Urmiya soyqırımında Urmiya şəhəri ilə yanaşı Ənzəl, Nazlı, Yurtşah mahalları, Qəhrəmanlı, Məngəli, Əsgərabad kəndləri yerlə-yeksan olmuş, 10 minlərlə Azərbaycan türkü soyqırımı məruz qalmışdır. Bakı

Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin fəaliyyəti zamanı Urmiya faciəsindən zərərçəkən köməksiz insanlara yardım edildi. Urmiya faciəsi o qədər ağırlı olmuşdur ki, onu digər vilayətlərdə baş verən eyni hadisələrlə müqayisə etmək mümkün deyildir. Cəmiyyət üzvlərinin qeydləri ilə tanış olduqda faciənin nə ağırlı olduğunu görürük.

Ədəbiyyat

1. Açıq söz qəzeti, 1917-ci il, 17 iyul, №521; Musi Abbaszadə, İran cəbhəsindən Urmiyaya aid
2. Tohid Məlikzadə Dilməqani. Güney Azərbaycan Birinci Dünya müharibəsi illərində-soyqırım. Bakı, “Bakı Çap Evi”, 2010, 260 s.

Türkan Mehrac qızı İsmayılı
Naxçıvan Dövlət Universiteti
Müəllim
ismayiliturkanmehracs@gmail.com

“ALL” QEYRİ-MÜƏYYƏN ƏVƏZLİYİ AFİRMATİV İŞARƏSİ KİMİ

Açar sözlər: *koqnitiv, afirmativlik, əvəzlik, məna, sabit söz birləşmələri*
Key words: *cognitive, affirmation, pronoun, meaning, collocations*

“All-hamısı,bütün” ingilis dilində qeyri müəyyən təyini, qeyri müəyyən əvəzlik funksiyasında işlənir, həmçinin o, əsasən “completeness-tamlılıq” mənası ətrafında digər istifadələrdə də mərkəzləşmişdir. Bu semantik xüsusiyyət səbəbi ilə, dil elementi “all” inkarlığı “bloklayaraq” sintaktik əməliyyatı həyata keçirə bilir və ingilis dilində afirmativliyi gücləndirir. Koqnitiv dilçilik dil istifadəçilərinin onu necə idrak etməsini araşdırır. “All” əvəzliyi isə həm qrammatikada, həm də koqnitiv dilçilikdə afirmativ işarəsi hesab edilə bilər. Belə ki, mənalarının əksəriyyəti təsdiqdə olduğuna görə, koqnitiv dilçilik üçün də prototip sayılır. Afirmativlik konsepti koqnitiv dilçilikdə qrammatikadakı təsdiqdən daha geniş bir kateqoriyadır. Əvvəlcə *All* əvəzliyinin nümunələr əsasında bir neçə işlənmə yerinə, funksiyasına və Azərbaycan dilində qarşılıqlarına baxaq.

• Determinator kimi - hər bir, bütün mənasında. *All tickets cost 25 manats-bütün biletlər 25 manat dəyərinədir.*

• Əvəzlik kimi- hər bir kəs mənasında. *All were satisfied with the outcome -hər kəs nəticədən məmnun idi.*

• Zərf kimi – hamılıqla mənasında. *The students are all here now. We can start-tələbələr hamılıqla burdadır. Biz başlaya bilərik.*

• ‘Tamamilə’ yaxud ‘həddindən çox’ mənasında (xüsusilə danışıq dilində). *He lived all alone in an old cottage in the forest-O meşədə, köhnə bir daxmada tamamilə yalnız yaşayır.*

• “Əvvəl nə baş verdiyinə baxmayaraq” mənasında budaq cümlənin tərkib hissəsi kimi. *She thought she would fail her driving test but she passed after all- O, düşünürdü ki, sürücülük testindən kəsiləcək, ancaq buna baxmayaraq o, imtahandan keçdi.*

• İdiomlar kimi də afirmativ mənalarda işlənir. All day long-bir şeyin nə qədər doğru olduğunu və ya insanın bir şeyi nə qədər etdiyini göstərmək üçün- *I could eat this cake all day long-Mən bu tortu bütün günü yeyə bilərəm.*

all the time in the world- “çox zaman” mənasında. *Don't hurry – we have all the time in the world-tələsmə bizim zamanımız çoxdur.*

be all eyes- “bir şeyi və ya kimisə maraqla izləmək” mənalarında işlənir.

“All”-dan əmələ gələn mənalar hamısı leksikoqrafik mənbələrdə “completely-tamamilə” “entirely-bütünlüklə” “altogether- bütövlükdə” “utterly- tamamilə” “wholly-bütünlüklə” “totality-ümumilikdə” “sum-sonda, nəticədə” mənaları kimi təyin edilir. Onların hamısı semantik olaraq “tamlılıq” mənasına aiddir və “əhatə etmə” kod sxemindən əmələ gəlmişdir. Bəzi kontekslərdə isə dil elementi olan “all” olduğundan artıq lazımsız görünür. Yəni cümlə onsuz da doğru səslənərdi-sadəcə o pozitiv mənanın bir daha qüvvətləndirmək üçün istifadə edilir və inkarlaşmanın qarşısını alır. *We are allowed to wander on the grounds, but at Risley, It was all grey, all grey concrete-Bizə meydançada gəzməyə icazə verilir, amma Risleydə hər şey boz, hamısı boz beton idi.*

İngilis dilində çoxlu sabit söz birləşmələri var ki, *all-bütün* leksik vahidi ilə birlikdə hərəkət edərək afirmativliyin işarəsi kimi çıxış edir və yenə də “completeness”-“tamlılıq” mənası ilə semantik şəkildə bağlı olub xəyali kəmiyyətləndirmə ehtiva edir. “Everywhere-hər yerdə” mənasında “all the time-hər zaman” “all the times- hər zaman”,

“in always-həmişə” mənasında, “all over \everywhere-hər yerdə” “in all-bütünlükdə” “as a total-ümumilikdə”, “all right-oldu” mənasında işlənən nümunələri vardır.

Ədəbiyyat

1. Cambridge English Dictionary. Cambridge University Press 2022
2. <https://dictionary.cambridge.org/>
3. Taylor, J. R. Cognitive Grammar. Oxford: Oxford University Press. 2002.
4. Marcin Grygiel, The Semantics Of Affirmation Serbian, Other Slavic Languages And English In Cognitive Analysis\ Rzeszów 2013

Samirə Adəm qızı Əmrahova

Cəlilabad rayon Göytəpə şəhər 1 nömrəli tam orta məktəb
Müəllim
afrodita2014@gmail.com

**ORTA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNİN IX – XI
SİNİFLƏRİNDƏ ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI
JANRLARININ ÖYRƏDİLMƏSİ**

Açar sözlər: folklor, təlim, metodika, növ, janr

Key words: folklore, training, methodology, type, genre

Orta ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan ədəbiyyat fənninin çox böyük tərbiyələndirici, inkişafetdirici əhəmiyyəti vardır. Demək olar ki, ədəbiyyatdan elə bir proqram mövzusu yoxdur ki, orada nəzəriyyə məsələləri bu və ya digər dərəcədə özünü bürüzə verməsin. Şagirdin bədii ədəbiyyatla tanışlığı ailədən başlanır, sonra uşaq bağçasında, ibtidai siniflərdə davam etdirilir. Şagird hələ məktəbə gəlməmiş eşitdiyi şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri: təmsillər, nağıllar, tapmacalar, saymacalar, düzgülər, yanılmaclar s. vasitəsilə bədii əsər haqqında müəyyən təsəvvürə malik olur. İbtidai siniflərdə bu təsəvvür genişləndirilir, əsərin müəllifi haqqında yığcam məlumatlar verilir. Onlar şeir və nəsr dilinin fərqləndiyini müşahidə edirlər. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə bilik və bacarıqlar üzrə iş sinifdən sinfə keçdikcə sistemli şəkildə davam və inkişaf etdirilir. V sinifdə məktəblilər bədii ədəbiyyatın söz sənəti olması, incəsənətin digər növləri ilə bağlılığı, şifahi və yazılı ədəbiyyat haqqında biliklərə yiyələnir, müxtəlif janrlarda əsərlər oxuyurlar. Əsərin ideya-məzmununun mənimsənilməsi zamanı yazıçının sənətkarlığı, həyat hadisələrini obrazlı əks etdirməsi, ədəbi qəhrəman obrazı, təbiət təsvirləri bədii mətnə məcazların əhəmiyyəti barədə ilkin təsəvvür yaradılır. IX-XI siniflərdə isə bu bilgilər daha da dərinləşdirilir. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi məktəbdə

ədəbiyyat fənninin məzmununun tərkib hissəsidir. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə sistemli elmi biliklər şagirdlərin bədii əsərin ideya-bədii məzmununu dərinlən qavraması, onlarda əsərin təhlili, qiymətləndirilməsi üzrə bacarıqların formalaşdırılması baxımından çox əhəmiyyətlidir. Aydın məsələdir ki, hər hansı elmi, fənni dərinlən bilmək üçün ilk növbədə onun nəzəri məsələlərini mənimsəmək vacibi məqamdır. Şagirdlər söz sənətinin qanunları ilə tanış olmalı, nəzəri biliklər bədii əsəri dərk etmək vasitəsinə çevrilməlidir. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə zəruri bilik və bacarıqlara yiyələnməklə şagird əsərin məzmun və forma özünəməxsusluğunu, yazıçı sənətkarlığını dərk edir, qiymətləndirir. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə öyrənmədən söz sənətinin dərinlən qavranılması mümkün deyildir.

Ədəbiyyatın bir qolu olan şifahi xalq ədəbiyyatı xalqımızın tarixi, mədəniyyəti, həyat tərzi, adət-ənənləri haqqında zəngin məlumat verən əsas qaynaqlardan hesab olunur. Şifahi xalq ədəbiyyatına ağız ədəbiyyatı, el ədəbiyyatı, anonim ədəbiyyat və folklor da deyirlər. “Folklor” ingilis sözü olub, lüğəvi mənası xalq hikməti, xalq müdriyyəti deməkdir. Xalqın tarixi ilə bağlı olan folklor onun öyrənilməsi üçün etibarlı mənbədir. Şifahi xalq ədəbiyyatına ağız ədəbiyyatı ona görə deyilir ki, bu ədəbiyyat hələ yazı olmadığı çox qədim dövrlərdən yaranmağa başlamış, yazı əmələ gələndə və dünya görüşü artanda əfsanələr, əsəti, rəvayət, nəğmələr, mahnılar, nağıllar, atalar sözləri və s. ağızdan-ağıza keçib yayılmışdır. Əsərlərin anonimliyi və müəllifsizliyi onların ümumxalq sərvəti kimi tanınmasına səbəb olmuşdur. Şifahi xalq nümunələri xalqın düşüncəsini, dünyagörüşünü, zəkasını, bədii təkəkkürünün gücünü parlaq şəkildə əks etdirir. Folklor məzmununa görə də xalq ruhunun, xalq dünyagörüşünün inikası kimi fərqlənir. Şifahi xalq ədəbiyyatında xalqın insan taleyi ilə bağlı düşüncələri, vətənpərvərliyi, qəhrəmanlığı, humanizmi, arzu və istəkləri, ictimai-siyasi hadisələrə münasibəti və s. geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Orta ümumtəhsil məktəbinin IX-XI siniflərində əsasən şifahi xalq ədəbiyyatının janrlarına, xüsusən əmək

nəğmələrinə: holavar və sayaçı sözlərinə; mərasim nəğmələrinə: ağılar və toy nəğmələri; mövsüm nəğmələrinə, qəhrəmanlıq nəğmələrinə, məişət nəğmələrinə: laylalara və nazlamalar, atalar sözləri və məsələlərə, bayatılara, əfsanələrə, rəvayətlərə, yanılmaclara, nağıllara, lətifələrə və tapmacalara geniş yer verilmişdir.

Şifahi xalq yaradıcılığı xalqın əski dünyagörüşündən, qədimlikdən, tarixdən xəbər verməklə yanaşı xalqın ruhundan süzülən mədəniyyətdir, dəyərdir. Bu dəyər isə bir mənəvi normaları özündə təcəssüm etdirən yaşam tərzidir. Deməli, şəxsiyyətin formalaşdırılması prosesi mədəniyyətlə-həyat tərzilə və mənəvi normalarda səsleşməlidir. Məhz ona görə də bütün bunlar tədris proqramlarında da nəzərə alınır və müəllimin yaradıcılığında böyük yer tutur. Müəllim isə dərs dediyi şagirdlərin mühitini, dünyagörüşünü, xüsusən də, yaş səviyyəsini nəzərə almalı və predmeti onların mühiti ilə səsleşdirməlidir. Bundan ötrü müəllimin şəxsi yaradıcılıq qabiliyyətinin olması da vacib şərtlərdəndir. O, dərsləri elə qurmalıdır ki, şagird ədəbiyyata, mütaliyəyə daha çox maraq göstərsin. Şifahi xalq ədəbiyyatının tədrisi zamanı belə imkanlar daha çox olur. Müəllim ilk olaraq Azərbaycan əfsanələri, nağıllar, rəvayətlər, bayatılar, atalar sözü və məsələlər və digər folklor janrları barədə məlumat verir. Şagirdlərdə el ədəbiyyatına maraq oyatmaqla yanaşı, onlarda vətənpərvərlik, əməksevərlik, yurda məhəbbət, təbiətə qayğı, böyüklərə hörmət, dostla sədaqət, xeyrə rəğbət, şərəf nifrət və s. hisslərini inkişaf etdirməkdən ötrü bu və ya digər janrların tədrisi zamanı şagirdlərlə müxtəlif istiqamətdə iş aparır. Müəllim hər şeydən əvvəl məktəblilərə “folklor dəftəri” tutmağı tapşırır. Sonra şagirdlərə ağız ədəbiyyatı, yəni şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrini necə toplamaqla əlaqədar məlumat verir. Şagirdlər folklor nümunələrini öyrənir, eləcə də müəllimin tapşırığına əsasən, hər biri könüllü olaraq kəndin yaşlı sakinləri ilə görüşüb söhbət edir, onların söylədikləri nümunələri toplayıb “folklor dəftər”inə yazırlar. Bu da şagirdlərin folklorla olan marağını artırır və araşdırmanı şagirdin özü apardığı üçün uzunmüddətli yaddaqlanmasına səbəb olur.

Dərsləkdə öz əksini tapmış nümunələrlə yanaşı əldə edilmiş folklor materialları da dərslə oxunmalıdır. Bununla bərabər, holavarlar, sayçı sözləri, mərasim nəğmələri, bayatılar, nağıllar, əfsanələr, rəvayətlər və s. mövzuların tədrisi zamanı uzun illər yaşadıkları regiondan toplanmış folklor örnəklərinə də istinad edilir, yazılı ədəbiyyatla oxşar və fərqli cəhətlərini Eyler-Venn diaqramında müəyyən etməklə müqayisələr aparılır. Bütün bunlar şagirdləri müstəqil fəaliyyətə alışıdır. Ümumiyyətlə, ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat fənninin tədrisinin başlıca məqsədi şagirdlərə yüksək bədii zövq aşılamaqla yanaşı onların estetik hisslərini, gözəlliyi duymaq, dəyərləndirmək qabiliyyətini formalaşdırmaq və inkişaf etdirməkdir. Bu tipli araşdırmalar aparmaqla şagirdlərdə tədqiqatçılıq qabiliyyəti də formalaşdırılır. Azərbaycanda ədəbiyyatın öyrənilməsi, gənc nəslin təlim-tərbiyəsində söz sənəti nümunələrindən istifadənin tarixi çox qədimdir. Ən qədim dövrlərdən xalq müdrikliyinin, çoxəsrlik həyat təcrübəsinin bədii ifadəsi olan folklor nümunələri yeni-yeni nəsillər üçün həyat dərsləyinə çevrilmiş, təlim-tərbiyə işində mühüm rol oynamışdır. Uşaq doğulandan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri ilə böyüyür, tərbiyələnilir. Laylalar, oxşamalar, tapmacalar, yanıltmaclar, əmək, mövsüm, mərasim nəğmələri, bayatılar, nağıllar, dastanlar, əfsanələr, rəvayətlər və s. janrlar gənc nəslin dünyagörüşünə, mənəvi aləminə ciddi təsir etmişdir. Şifahi xalq ədəbiyyatı nikbindir. Orada kədər, iztirab, ayrılıq, həsrət olsa da, xalq heç vaxt ümitsizlik nəğməsi yaratmır.

Ədəbiyyat

1. A.Hacıyev. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı, 1996
2. B.Babayev. Ədəbiyyat məsələləri. Bakı, Müəllim nəşriyyatı, 2015
3. B. Həsənlı. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, 2016
4. Ə. Əhmədov. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası

Zahid Hacıali oğlu Əliyev
AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu
Dissertant
zahidaliyev061@gmail.com

AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİNİN SEÇİM MƏSƏLƏSİNƏ SOSİOLOJİ BAXIŞ

Açar sözlər: gəcnlər, ictimai mühit, inteqrasiya, seçim bacarığı, neyrolinqvistika

Key words: youth, social environment, integration, choice, neurolinguistics

Bəşəriyyətin tarixində seçim probleminin yaranma və genezisini öyrənməklə, müəyyən tarixi-mədəni dövrlərdə bu sahədə yaranan sualların cavablarının tapılmasını müəyyən qədər üzə çıxarmaq və tarixi təcrübədən, insanların yaddaşından, o cümlədən birbaşa qədim insanların yaranması, yayılması və digər maraqlı məsələlərlə bağlı olan digər elm sahələrin apardıqları araşdırmaların nəticələrini öyrənməklə sosiologiya həm də yeni yollar aşkar etməklə mühüm bir elmi problemin öyrənilməsinə xidmət etməkdədir. Belə ki, seçim, xüsusilə say hesabı ilə bəşəriyyətlə çoxluq təşkil edən gənclərdə bu proses ciddi bir problem olaraq, həllini gözləyən məsələlərdən biri olaraq qalmaqdadır. Gənclərin müasir dünyada seçim bacarığının sosioloji problemlərinin mövzusunun aktuallığı xüsusilə son 2 ildə dünyanın yaşadığı epidemiyə və sonrakı postpandemiyə dövrü ilə xeyli aktuallaşmışdı. Belə ki, epidemiyanın “qurbanları” əsasən yaşlı nəsil olduğundan, dünyanın gələcək taleyi gənclərin «ümidinə» qalır. Bu «ümid» nə dərəcədə güclü olacaq, insanlığı xilas edərək, cəmiyyətləri hansı yollarla yenidən inkişafa aparacağı insanları bu gün ən çox düşündürən məsələlərdən biridir. Gənclərin hələ o qədər də həyat təcrübəsi olmadan, belə bir ümumbəşəri problem yaşamaları, sözsüz

ki, onları da bir çox suallar qarşısında aciz qoymuşdur. Ölkəmizdə gənclərin seçim bacarığının apogeyi – kulminasiya həddi yaşadığımız II Qarabağ müharibəsində olan görünməmiş qəhrəmanlıqlar oldu. İllərlə klassik «atalar və oğullar» probleminə gənclərimizə olan müəyyən inamsızlığa baxmayaraq, onlar bizə və bütün dünyaya «tarixi dərs» keçdilər. Biz ilk dəfə gənclərimizin Ali baş komandan-İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə mütəşəkkil birliyini, 44 günlük Vətən müharibəsində Vətəndaş kimi seçimlərində yanılmadıklarını, ya şəhid, ya qazi kimi geri döndüklərinin şahidi olduq. Bu dönüş müqəddəs, möhtəşəm qələbənin izləri olmaqla, azərbaycanlıların alt şüurunda yatan “Vətən, namus, qeyrət” seçimi ilə bağlı oldu.

Müasir Azərbaycan cəmiyyətində dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri gənclər siyasəti, onların seçim imkanlarının genişləndirilməsi, müvafiq sahələr üzrə inkişafın əlçatanlığının təmin edilməsindən ibarətdir. Hal-hazırda ölkəmizdə aparılan sosial-iqtisadi islahatların əsas mahiyyəti məhz vətəndaş cəmiyyətində mümkün, ədalətli seçimin təmin edilməsi və sosial rifahın artırılmasına yönəldilmişdir /Azərbaycan..., 2017/.

Müasir Azərbaycan cəmiyyətində gənclərə və onların seçim imkanlarına ən yüksək səviyyədə geniş şərait yaradılmış və bu proses hal-hazırda da davam etməkdədir. Gənclərin sosial inkişafı və məqsədyönlü seçim imkanı yaradılması üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən ilk növbədə hüquqi baza yaradılmışdır.

Müasir Azərbaycan cəmiyyətində qalib, müzəffər ordumuzun ali baş komandanı, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev bu siyasəti daha da genişləndirmiş, gənclərin dövlət qulluğunda təmsil olunması, onların sosial-iqtisadi, siyasi-mədəni həyatdakı rolunun artırılması istiqamətində ardıcıl Dövlət proqramları həyata keçirməkdədir /Əliyev, 2017: 45-49/. Bu və digər faktoloji mühüm işlərə əsasən hesab edirik ki, gənclər üçün yaradılmış münbit mühitdə onların seçiminin istiqamətləri, doğru və yanlışları, təsir dairəsi kimi məsələlər tədqiqatçıların daim diqqətində olmalıdır /Əhmədov: 2012: 203-207/.

Azərbaycan dünyada əhalinin yaş qrupuna görə gənclərin üstünlük təşkil etdiyi ölkələrdəndir. Gənclər əhalinin böyük qismini təşkil etdiyindən onların təşkilatlarının da sayı kifayət qədərdir / Azərbaycan..., 2018: 4/. Bu gün Azərbaycanda gənclər siyasəti dövlət siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2007-ci ilin “Gənclər ili” elan edilməsi gənclərə ölkə prezidenti tərəfindən böyük önəm verilməsinin sübutudur. Son illər həyata keçirilən tədbirlər gənclərin hərtəfli inkişafının təmin olunması üçün siyasi, iqtisadi-siyasi, təşkilatı-hüquqi şərait və təminatların yaradılmasını sürətləndirmiş, onların ictimai siyasi fəallığının artmasına kömək etmişdir / Tahir Aydınoglu, 2017/

Bu gün cəmiyyətimizin ayrılmaz hissəsi olan Azərbaycan Ordusu sıralarında Vətənin müdafiəsi kimi müqəddəs bir vəzifəni şərəflə yerinə yetirən şəxsi heyətin böyük əksəriyyətini gənclər təşkil edir. Azərbaycan gənclərinə günü-gündən artan dövlət qayğısı nəticəsində bu gün orduda vətənpərvər, mənəviyyətə saf, fiziki cəhətdən sağlam gənclər xidmət edirlər.

2016-cı ilin aprelində təmas xəttində düşmənin hər cür təxribatına inamla cavab verən, 2020-ci ildə 44 gün ərzində Möhtəşəm Zəfər qazanan Azərbaycan əsgərinin hər an, hər dəqiqə xalqın dəstəyini hiss etməsi, gənclərimizin bir nəfər kimi Vətən torpağının müdafiəsi uğrunda mübarizəyə hazır olmasını əyani şəkildə nümayiş etdirməsi, gənclərə münasibətdə Heydər Əliyev kursunun, İlham Əliyev siyasətinin təntənəsi, gənclərin könüllü seçimidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan gəncləri - 2017: statistik məcmuə = Youth of Azerbaijan - 2017 : statistical year book / Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi ; məcmuənin rəh. T. Budaqov. - Rəsmi nəşr. - Bakı : n. y., 2017. - 174 s.
2. Əhmədov, Yaşar Paşa oğlu. Yeniyetməlik və gənclik fəlsəfəsi / Y. P. Əhmədov; red. Ə. M. Tağıyev. - Bakı : UniPrint, 2012. - 614 s.

3. Əliyev, İ. Müasir Azərbaycan - gənclərin gözü ilə / R. Abbasov [et al.] ; red. A.R.Qədiməliyev; ön sözün müəll. E.Ə.Əzizov ; Səbail Rayon İcra Hakimiyyəti, Yeni Azərbaycan Partiyası Səbail Rayon Təşkilatı, Səbail Rayon Gənclər və İdman İdarəsi. - Bakı : Elm və təhsil, 2017. - 336 s.
4. Tahir Aydınəođlu. İlham Əliyev və Müasir Azərbaycan – gənclərin gözü ilə // Xalq qəz., - 2017, 23 dekabr

Nigar Yaşar qızı Pirimova
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu
Dissertant
arbokilona@gmail.com

CƏFƏR CABBARLININ AZƏRBAYCAN RADIO TAMAŞALARINDA REJİSSOR KİMİ FƏALİYYƏTİ

Açar sözlər: teatr, radioteatr, tamaşa, rejissor, məşq

Key words: theater, radio theater, spectacle, director, training

Azərbaycan sovet dramaturgiyasının banisi sayılan Cəfər Cabbarlı teatrımızın inkişafı yolunda bütün həyatını sərf etmiş bir yazıçıdır. Onun əsərləri Azərbaycan teatrının yaradıcılıq tarixində yeni bir dövrün yaranmasına səbəb oldu. Cəfər Cabbarlı klassiklər sırasına çıxaran onun dramaturgiyası olsa da, nəzəri fikirlərinin, rejissorluq fəaliyyətinin əhəmiyyəti heç də az deyildir. Bir teatr xadimi kimi də bizim həm teatr, həm kino sənətimizdə mühüm rol oynamışdır. Bununla yanaşı, Azərbaycan radio teatri tarixində adı silinməz olaraq qalmaqdadır.

1926-cı ildə C.Cabbarlı teatr texnikumunu dramaturgiya və rejissorluq şöbəsini bitirir, onu o zamanlar Dadaş Bünyadzadənin adını daşıyan Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrına ədəbi hissə müdiri vəzifəsinə göndərirlər. Yeni vəzifə C.Cabbarlı teatrda daha yaxınlaşdırmışdır, o, gecəli-gündüzlü teatrda çalışır, məşqlərdə iştirak edir, aktyorlarla söhbət aparırdı. Gündən-günə səhnə həyatı haqqındakı məlumatı artıq, püxtələşir, təcrübələnirdi.

1932-ci ildə sovet radio verilişlərinin daxili formasında baş verən əsaslı dəyişikliklər, daha dəqiq desək, köhnəlmiş forma olan radioqəzetlərin ləğvi ədəbi-bədii verilişlərin inkişafına böyük təsir göstərdi. “İndi radioteatr səhnədən studiyaya, mikrafon qarşısına gətirilmiş tamaşalar hesabına yaşayır, forma və üslub axtarırları aparırdı. M.F.Axundovun, N.Vəzirovun, C.Cabbarlının, həmçinin dünya və rus klassiklərinin əsərləri radio üçün tez-tez səhnələşdirilirdi.” /Aydın Dadaşov, Qulu Məhərrəmov, 1990: 115/ 1935-ci ildə mikrafon

vasitəsilə “Hamlet”, “Boris Qodunov”, “1905-ci ildə”, “Yaşar”, “Sevil”, “Hacı Qara”, “Dağılan tifaq” vəs. əsərlər efirə verildi.

Mikrafon qarşısında səsləndirilən tamaşalara bəzi dramaturqlar maraq göstərir və onların məşqində iştirak edirdilər. Gənc olmasında baxmayaraq hər zaman teatra olan sevgisi və işinə dərinlən bağlı olan gənc adib Cəfər Cabbarlı da məşqlərdə iştirak edirdi. “Öz əsərlərinin məşqləri zamanı nəinki aktyorların səsləndirdikləri obrazları dinləyir, eyni zamanda onlara bəzi göstərişlər verir, rejissorluq edirdi. Zaman-zaman Cəfər Cabbarlının “Yaşar”, “Sevil”, “1905-ci ildə”, “Aydın”, “Almaz” kimi əsərləri dəfələrlə mikrafon qarşısında canlı səsləndirilmişdir. Ədib heç zaman aktyor kimi çıxış etməsə də, rejissor kimi çox zəhmət çəkmiş, yeri gəldikdə aktyorlarla tək-tək böyük yaradıcılıq işi aparmışdır”/Qulu Məhərrəmov, 1999, 209/ . Təsadüfi deyildir ki, ədib məqalə və məktublarında “hər bir dramaturq rejissor olmalı və teatr qanunlarını praktiki olaraq öyrənməlidir” fikrini hər zaman irəli sürmüşdür. Cəfər Cabbarlı istər “Oktay Eloğlu” və istərsə də sonra yazdığı əsərləridə tez-tez dil məsələsini irəli atır və xalq dili tərəfdarlarını müdafiə edirdi. Eyni zamanda radioda da bu məsələyə toxunurdu. O, aktyorlardan da səhnə dilinin hər cür məhəlləçilikdən uzaq olmasını tələb edirdi. Cabbarlının əsərlərində məhəlləçilik yox, canlı danışq dilinin rəngarəngliyi nəzəri-diqqəti cəlb edir. Gözəl ustad olan Cabbarlı surətlərin dilini ictimai mövqeyindən asılı olaraq fərqləndirməyi lazım bilirdi.

Cəfər Cabbarlı çox gözəl bilirdi ki, səhnə dinamiklik sevir. Hadisələr elə sürətlə bir-birini təqib etməli, tamamlamalı və məntiqi olaraq bir-birindən doğmalıdır ki, tamaşaçı bir neçə saatlıq özünü, öz varlığını unutsun və tamaşanın göstərdiyi aləmdə yaşasın. Ona görə də dahi ədib yaratdığı əsərlərdə və səhnələşdirdiyi tamaşalarda (istər teatrda, istər radioda) bu prinsip əməl edirdi.

Ədəbiyyat

1. Aydın Dadaşov, Qulu Məhərrəmov “Televiziya və Radio tamaşaları”, Bakı 1990
2. Qulu Məhərrəmov “Radio dalğalarında”, Bakı, 1999

Könül Şərif qızı Məmmədova
Azərbaycan Texniki Universiteti
Dissertant
dr.gatibe@gmail.com

ETNONİM KOMPONENTLİ ONOMASTİK FRAZELOGİZMLƏR

Açar sözlər: *etnonim, frazeologizm, onomastika, komponent, ingilis, Azərbaycan*

Key words: *ethnonym, phraseology, onomastics, component, English, Azerbaijan*

Frazeoloji birləşmələr birbaşa onu yaradan, dilində sabitləşdirib gələcək nəsillərə çatdıran xalqın adət-ənənəsi, dünyagörüşü, etnik kimliyi, coğrafi mühiti, ətraf aləmə münasibəti ilə sıx əlaqədardır. Leksikadan fərqli olaraq frazeologiya dilin daha qədim qatlarına aid köhnəlmiş sözləri, arxaik forma və sintaktik konstruksiyaları özündə qoruyub saxlayır. Dilin frazeoloji tərkibi linqvokulturoloji ümumiliyi, milli özünəməxsusluğu daha aydın göstərən bir güzgüdür. İngilis və Azərbaycan dillərindəki onomastik frazeologizmlərin müəyyən bir qismini də tərkibində xalq, tayfa, qəbilə adlarını qoruyub hişf edən frazeologizmlərdir. İngilis dilində olan frazeoloji vahidlərin tərkibindəki etnonimlərin əsas funksiyası milli-mədəni xüsusiyyətləri müəyyən etmək vəzifəsidir.

Frazeoloji vahidlər müxtəlif etnik qrupların mədəni təcrübəsinin əksidir. Mədəniyyətlər müəyyən bir dil koduna malik olduğundan, öyrənilən dil vahidləri, birincisi, hər hansı bir etnik qrupa xas olan xarakter və intellektual xüsusiyyətləri əks etdirən müəyyən stereotiplər toplusunu təmsil edir. İkincisi, müəyyən bir insan qrupunun xüsusiyyətlərini yox, ancaq müəyyən bir ümumi düşüncəsini ifadə

edir. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində etnonim nüvəli onomastik vahidlər müəyyən lay təşkil edir.

Etnonim nüvəli onomastik frazeologizmlər. Bu tipli frazeologizmlərin formalaşmasında onomastik vahidlərin bir növü olan etnonimlər xüsusi rol oynayır. Məsələn, *To get one's Dutch up, to be Greek to smb., Məsələn, Tat ata mindi, Tanrısın tanımadı, ləzgi qonağı, dəvəsi ölmüş ərəb, qaraçı qızından gəlin olmaz, cuhud qan görüb və s.* Araşdırma zamanı görürük ki, onomastik frazeologizmlərin tərkibində işlənən etnonimlər daha çox obrazlılığa malik olurlar. Çünki etnonimlər bir nəfəri yox, böyük bir toplumu adlandırır.

Son zamanlar xüsusi adlar: etnonimlər, mikroetnonimlər, makrotoponimlər və katoikonimlərə əsaslanan semantik törəmə prosesləri ilə bağlı tədqiqatlar getdikcə aktuallaşır. Bu, ilk növbədə, müasir dilçiliyin insan faktorunu nəzərdə tutan kommunikativ fəaliyyətlə bağlı antropoloji paradigmanın formatı ilə bağlıdır.

Etnonimiya kimi bir dil fenomeninin unikallığı, hər bir etnosun “vahid bir ərazisi, həqiqi iqtisadi əlaqələri, vahid bir dili (dəyişkənliyin mümkün olduğu) və ortaq bir mədəniyyətinin” olması ilə göstərilir [1, s. 3]. Həmçinin dil sisteminin normalarına əsaslanaraq etnonimlər xüsusi araşdırma tələb edir. Etnonimlərin frazeoloji vahidlərin bir hissəsi kimi fəaliyyət göstərmə ehtimalı əlavə konnotasiyalar və buna uyğun olaraq yeni məcazi mənaların əldə edilməsi ilə müəyyən edilir. Etnik komponenti olan frazeologizmlər xalqların milli xüsusiyyətlərini, düşüncə tərzini və müxtəlif etnik qrupların baxış bucağını əks etdirir. İngilis dili dünyanın ən çox yayılmış dili olduğu üçün linqvokulturoloji dil kodlarını Azərbaycan diliylə müqayisə etmək çətin də olsa qismən əlçatandır. İngilis dilini doğma dil səviyyəsində və ya ona yaxın danışanların sayı 1,2 milyard, Azərbaycan dilində danışanların sayı isə təxminən 50 milyondur [2,34]. Ancaq eyni zamanda ingilis və Azərbaycan dilləri bir -birinə bənzəməyən müxtəlif sistemli dillərdir. Bildiyiniz kimi, ingilis dili german dil qrupuna, Azərbaycan dili isə türk dilləri ailəsinə aiddir.

Dillərin quruluşuna baxdıqda, frazeoloji vahidləri müqayisə etdikdə qrammatik quruluş və semantikada, etnonimlərdə çoxlu fərqlər olduğunu görə bilərik. Frazeoloji vahidlərin-etnonimlərin semantikasının təhlili əsasında biz ingilis və Azərbaycan dilinin etnik qruplarının mənzərəsi haqqında universal işarələrin, diferensial və spesifik xüsusiyyətlərinin dil kodlarını öyrənirik. Azərbaycan və ingilis dillərinin frazeoloji vahidlərini təhlil edərkən bu dil vahidlərində iki xalqın müxtəlif xalqlara və mədəniyyətlərə mənfi və müsbət münasibətinin şahidi oluruq. İngilislər əcnəbiləri “yad” bir şey kimi qəbul edir və hər cür şəkildə digər xalqların dili və ya adətləri ilə tanış olmaq istəmədiklərini göstərir. Azərbaycan dilinə gəldikdə, yalnız etnonimlərdə müsbət və ya neytral münasibət müşahidə edə bilərik.

Ümumtürk mədəniyyətinin xüsusiyyətlərini əks etdirən frazeologizmlər Azərbaycan xalqı üçün yad deyil. O cümlədən, amerikan və ingilis dilinin mədəniyyətlərində olan frazeoloji etnonimlər ingilis dilinin frazeoloji vahidlərinə yad deyil.

İngilis və Azərbaycan dillərindəki frazeoloji vahidlərin tərkibindəki etnonimlərinin kəmiyyət nisbəti təxminən belədir: 1) mənfi, 2) müsbət və 3) neytral predikasiya (yəni etnik qrupun mədəni xüsusiyyətləri haqqında məlumatların olması).

Müəyyən bir insana xas olan mənfi, müsbət və ya neytral keyfiyyətləri ehtiva edən frazeoloji vahid-etnonimlərin kəmiyyət nisbətini təhlil edərək, etnonimlərin ingilis və Azərbaycan frazeoloji vahidlərinin keyfiyyət nisbətini araşdırmaq mümkündür. Həm ingilis, həm də Azərbaycan frazeoloji vahidlərində olan 12 əsas keyfiyyət müəyyən etdik. Seçilmiş parametrlərdən 11 -i mənfi keyfiyyət, 1 -i müsbətdir. İngilislərin və azərbaycanlıların antropoloji kodunun müqayisəli təhlili zamanı, hər iki millətin fərqli etnik icmaların nümayəndələrinə bəxş etdiyi 12 keyfiyyətdən 6 -sı ilə üst -üstə düşdüyünü gördük.

Ədəbiyyat

1. Berezovich E.L. O yavlenii leksicheskoy ksenomativatchii// Voprosı yazıkoznaniya. 2006. № 6. s. 3–18
2. Pantyuxova P. V. Frazeloqizmi-etnonimi v sopostavitelnom analize yazıkovoqo koda ispanskoy i anqliskoy linqvokultur. Filoloqicheskie nauki. Voprosı teorii i praktiki Tambov: Qramota, 2013. № 4 (22): v 2-x ç. Ç. I. C. 139-142. I
3. Qanieva Q.R. Frazeloqicheskie yedinitchı s komponentom imenem sobstvennim v anqliyskom, russkom i tatarskom yazıkax monoqrafiya. Nijnekamskiy ximikoo-texnoloqicheskiy institut (filial) FQBOU VPO «KNİTU», 2012

Rafiq Rahib oğlu Məmmədov

Bakı Slavyan Universiteti

Doktorant

dr.gatibe@gmail.com

QARABAĞ FOLKLORUNDA İŞLƏNMİŞ ORONİMLƏR VƏ ONLARIN LİNQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: oronim, dil, folklor, Qarabağ, dağ

Key words: oronym, language, folklore, Karabakh, mountain

Dildəki yer adları toponimlər adı altında öyrənilir. Yer adları yaşayış məskəni olub olmama baxımından iki yerə bölünür: oykonimlər və oronimlər. Oykonimlər insan yaşayış məskənlərinin adı olub, şəhər, kənd, qəsəbə və s. onomastik vahidləri əhatə edir. Oronimlər isə qeyri-yaşayış məskənlərinin adlarıdır. Oronimlər torpağın üst qatının relyef quruluşuna görə bir-birindən fərqlənən yer quruluşunu bildirir. Azərbaycan dilinin coğrafi terminologiyasının xeyli hissəsi oronimlərdən ibarətdir. Bura dağ, dərə, təpə, düz, yoxuş, eniş, meşə, qobu, örüş, sahə, qala, otlaq, yaylaq-bir sözlə, qeyri-yaşayış məskənlərinin adları daxildir.

Dağ, təpə, dərə, yamac, yarıqan və s. adları bura aid edirlər. Füsunkar Qarabağ təbiəti oronimlərlə çox zəngindir. “Oronimlər-torpağın üst qatını, relyef quruluşunu bir birindən fərqləndirir. Azərbaycanın coğrafi arealı, təbii coğrafi obyektlərin zənginliyi bir-birindən fərqli coğrafi adların yaranmasına səbəb olmuşdur. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, tarixin təbəllüdatları təbiət obyektlərinin adlarına az toxunur (1,74). Oronimlər çox tez dəyişikliyə məruz qalan coğrafi adlardan sayılır. Dibər guşəmiz olan Qarabağın qədim tarixə malik oronimlərinin bir hissəsi unudulmuş, dəyişdirilmiş, təhrif olunmuş, tərcümə edilmiş, bəziləri isə zəmanəmizə qədər gəlib çatmışdır. Məhz buna görə də Qarabağda Azərbaycan türklərinin tarixi

izlərini qoruyub saxlamış oronimlərin mənbələr əsasında araşdırılması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qarabağın qədim türk oronimləri məhz folklorda qorunub bu günümüze gəlib çatmışdır. Elə oronimlər var ki, onlar artıq işlənmir və yaxud 30 illik mənfur erməni işğalı nəticəsində tamamilə dəyişdirilmiş və unudulub getmişdir. Lakin biz belə oronimlərə Qarabağ folklor nümunələrində rast gəlirik.

“Oronimlər tarixən türklərin həyat və məişət tərzinin, onların təbiətlə əlaqə və münasibətlərinin əksi kimi meydana çıxmışdır. Məhz bunun nəticəsində də qədim türklər təbiətlə-dağla, dərə ilə, yoxuşla, düzlə, ormanla və s. təmasda olmuş , fiziki-coğrafi obyektləri bir-birindən fərqləndirmişdir” (2,136).

Qarabağ toponimlər sisteminin mühüm qollarından birini relyef quruluşlu obyekt adları-oronimlər təşkil edir. Qarabağ toponomiyasında oronimlər indiyə kimi sistemli şəkildə öyrənilməyən sahələrindən sayılır. Onu da unutmamaq olmaz ki, oronimlər toponimlərə nisbətən daha sabit xarakterə malik olurlar.

Qarabağ folklorunda işlənən oronimlərə bu nümunələri göstərə bilərik:

Dağ adları: Deyilənə görə, “Nuhun gəmisini, deməh, gedif *Ələngəz dağının* hansısa bir yerində ilişif qalır.; Qəbri *Şiş dağın* başındakı qəbirsəndən idi. İndi yanmışdır oranı alıf. O ojax yeddi qardaşdır”(5,123).

Mən aşiq *Diri dağı*,
Dik durub *Diri dağı*.
Ölüm Allah əmridi,
Yamandı diri dağı.

Dağ-ətraf sahələrdən yamacı, zirvəsi ilə kəskin fərqlənən, nisbi hündürlüyü 200 m-dən çox olan müsbət relyef formasıdır. Yüksək relyef mənasında Orxon –Yenisey abidəsində “*tağ*” formasında işlənməmişdir. Çin dilində “*tai*”, sanskritdə “*ta*”, ölü dil olan Babilədə “*tahv*” formasında işlənir.

Qaya adları: “Dağ da, deyir, indi həylə əyridi. Adı da qalır *Kəmənd qayası*. Onu mən həylə eşitməmişəm.; Keşmişdə qaçaqaç imiş. Amma bilmirəm, erməni qovluyur qaçillarmış, yoxsa elə belə. Güney tərəfə qaçillarmış. Yarısınıdək qaçıfıdı. Qaçır çıxır, amma o gəlin qaça bilmiyif. Özünü qayadan atıb. Qayanın adı qalır- *Ana-bala qayası*”(5,189).

Qaya-DLT-də və “Kitabi-Dədə Qorqud”da işlənib. *Qaya* ismi *qay+a* şəklində tərkib hissələrinə ayrılır. Bu söz feil əsaslı *ka:d* kökündən yaranmışdır. Müxtəlif sistemli dillərdə *gir/qar* “qaya, daş, dağ” kökü mövcuddur. Bəzi dillərdə *ko//qo* kökü “qaya, daş” anlamındadır. Türk dillərindəki *qaya* sözü də məhz kökdən *r>y* spontan səs keçidi nəticəsində yaranmışdır.

Eniş adları: Qalaya gedəndə *Qarağac* qəbirsdannığının yanında bir eniş var, ordan çıxanda dəyirmanı sarı öküzü nə qədər vurdum, yerimədi.

Dərə adları: “Gəldim bı Sirihdə, *Çaxmaxlının dərəsindən* addıyrdım belə, ordan yavaş-yavaş dərəyə enəndə, dərin dərəydi, şəlliidi”(5,210). *Dərə* termini lüğətdə bu şəkildə izah edilir. “Yer səthinin uzunsov, başlanğıcından sonuna doğru meyilli relyef forması. Əsasən axar suların eroziya fəaliyyəti, bəzən torpaq sürüşməsi və zəlzələ nəticəsində yaranır” (3,35). Türk dillərində *dere//dora//dörö//derə//tere*-variantlarında işlənir. Azərbaycan dilində *dərə* “vadi”, çayın axdığı yer, yataq, uzun dərin çuxur” mənasıbdə işlənir. “*Dere//dərə*” ismi lap qədim dövrlərdə “vadi, yarıq” anlayışını bildirmişdir. Sonradan isə “çay yatağı, kiçik çay” mənalrı yaranmışdır. Sözüün ilkin mənası “tera” olmuşdur. Bu kökün də etimoloji əsasında *ter* kökü dayanır (4,203).

Ocaq, pır, ziyarətğah adları: Bına deyillər ki, bəs bırda, Araz qırağında bir ojax var. Onnan da görüş, adı da *Şıx Hümmətaldı*.; *Qarqışdax piri* indiyətən iki dəfə dağılmışmış. Bu da üçüncü dəfə oldu, üçüncü dəfə dağıldı. Özü də *Qarqışdax* dəyil, *Qarı qışdaxdı*, *qoja qışdaxdı*, *qarı qışdaxdı*. Onun əvliyası çoxdu. Onun çil ağacı da

varıdı.¹; *Seyid Rza Ocağı* Cəbrayıl rayonunun Cocux Mərcanı kəndindədi. Dəmir yolunna keçəndə ordadı. Yanında iydə ağacı da var(5,210).

Yaylaq adları: “Qazı məhkəməsi hardasa *Çimən yaylağında* olufdu, mənim eşitdiyimə görə.; İlanları o taydan o keçirif bəriyə. Deməh, bı *Qavırri yaylağında* bılar vırışflar”(5,310).

Meşə adları: “*Topxuncır meşəsi* deyilən yer var, orda böyük döyüş olur. Sora Leşkər meşəsi deyilən yerdə döyüş olur və ermənilər xeyli itki verib Zəngilandan çəkirlər. *Gordu baba* yel piriydi. Ayağı əyri gedən yeriyə-yeriyə gəlir”(5,190).

Qarabağ folklorunda onomastik vahidlər içərisində ən çox ocaq, pır, ziyarətəh adlarına rast gəlirik.

Ədəbiyyat

1. Nurdjanova D.K. Kazaxskaya kosmonimiya/Etnoqrafiya imen sbornik.-Moskva:Nauka,-1971,s. 236
2. İsmayılova M. Azərbaycan dili terminologiyasının linqvistik təhlili / M. İsmayılova.- Bakı: Ozan, -1997.-s.
3. Çobanzadə B. Elmi terminologiya sistemi haqqında // Azərbaycan dilçiliyi müntəxəbatı. 3 cilddə, I c. -Bakı: -2013.-s.
4. Məmmədli N. Azərbaycan dilində alınma terminlər / N. Məmmədli.- Bakı: Elm və təhsil, -2017. –s.
5. Qarabağ: folklor da bir tarixdir kitab (Ağdam, Füzuli, Ağcabədi, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri)/tərt. ed: İlkin Rüstəzadə, Zəfər Fərhadov. Bakı: 2012, 464 səh.

---

¹ Qarqışlaq piri – Cəbrayıl rayonunun Xələfli kəndində yerləşir.

Aytən Üzeyir qızı Əfəndiyeva
Gəncə Dövlət Unuversiteti
Dissertant
ayten.efendiyeva13@gmail.com

HUMANİTAR ELMLƏRDƏ ANLAMA

Açar sözlər: *fəlsəfə, dilçilik, sosiologiya, ağıl, nitq praktikası, şərh*

Key words: *philosophy, linguistics, sociology, mind, speech practice, interpretation*

Müxtəlif fəlsəfi diskurslarda işlənən anlama kateqoriya kimi aşağıdakı mənalara daşılır: 1) müxtəlif cür şərh edilərək ağıla qarşı qoyulan qavrama bacarıqları; 2) mətnlərin mənalarının hermenvtik şərh, dilvə nitq praktikasında mənanın deşifrəsi proseduru, 3) dünyada insanın mövcudluğunun xüsusi üsulu. Analamanın şərhinin bu üç formasına fəlsəfə tarixində üç mərhələ uyğun gəlir; bu, rasionalizmdə humanitar elmlərin spesifik metodologiyası kimi hermenvtika prosedurları ilə qavrama bacarıqlarının anlama vasitəsilə eyniləşməsindən anlamanın ontoloji şərhinə doğru yönəlməsidir.

Anlamada yeni forma və layların aşkarı yeni diskursiv təcrübələrin meydana gəlməsi və onun təhlili yollarında yeni vasitələrin tapılması ilə bağlıdır. Anlama sahəsinin belə genişlənmə və təhlilinin dərinləşməsi bəzi dəyişikliklərin baş verməsinə gətirib çıxartdı: a) anlamanın nəticələri anlayışlarla eyniləşdirilmir, onlar konseptdə, söyləmin mənasında ifadə olunur; b) ənənəvi rasionaliz üçün səciyyəvi olan anlama və refleksiyanın eyniləşdirilməsi aradan qaldırılır; c) özşüür, özünü və digərləri anlama formalarının müxtəlifliyi aşkarlanır və tədqiq olunur; ç) denotat və məna arasında fərq göstərilir; d) anlayışlarla məhdudlaşmayan, özünə nəticələr, nəzəriyyələr, mətn, işarə, müxtəlif səviyyəli semiotik sistemlər, mədəniyyət əsərləri kimi məna ifadəsinin müxtəlif formalarını daxil edən ifadə formaları

araşdırılır; e) nitq dialoquna anlama sahəsi kimi müraciət, məntiqi-qrammatik və sintaktik normalar sistemi kimi dilin nitqdən dəqiq fərqləndirməsini ehtimal edən qarşılıqlı anlaşması əldə edilir; ə) anlama təxəyyülə qarşı qoyulan akt kimi deyil, təsəvvür, yaddaş, intuisya kimi insan bacarıqlarını özündə əks etdirən məhsuldar fəraliyyət kimi nəzərdən keçirilir; f) anlama həyatdan təcrid olunmuş, yalnız tarixi kontekst və situasiyalara bağlı qavrama fəaliyyəti kimi deyil, ünsiyyətin konkret tarixi situasiyalara köklənmiş məna yaranmasının əldə edilməsinin qarşılıqlı intensiya aktı kimi mənimsənilir.

P.Riker anlamamı işarələrin mənasının başa düşülməsi mədəniyyəti kimi qəbul edir (10, 5). Bu nöqtəyi-nəzər İ.V.Arnoldun şərhli verballaşmış anlama kimi qəbul etməsi fikri ilə səsləşir (1, 26). Anlama psixologiyada təfəkkür prosesinin komponenti kimi nəzərdən keçirilir. Psixologiyada anlamamın səviyyələrinin ümumi nəzəriyyəsi A.A.Smironov tərəfindən formalaşdırılmışdır (9, 168). Anlama bilvasitə analitik-sintetik prosesdir (9; 8). L.P.Doblayev anlamamı əlaqələrin bilvasitə və ümumiləşmiş əksi kimi müəyyənləşdirir və onun proses kimi və qavrama porselərinin effekti kimi iki tərəfini göstərir (7, 6).

Fəlsəfə nöqtəyi-nəzərindən anlama ünsiyyət prosesində predmetin mənasının aşkarlanmasına yönəlmiş çoxsəviyyəli qavrama prosesidir. Onun mexanizmləri şüurun analitik-sintetik fəaliyyəti ilə bağlıdır, burada mənanın sintezi aktı hakim mövqe rolunu oynayır (2). Anlamamın şərhində ümumi ənənə anlamamın sosial və humanitar elmlər çərçivəsindən çıxarılmasında, anlama və izahın qarşıdurmasından imtina edərək XX əsrdə anlama problemlərinin müzakirəsinin başlamasındadır. Müxtəlif elmlərin tədqiqatlarında sosial və humanitar elmlərin izahı prosedurunda onun rolu göstərilmiş (4), təbii elmlərdə anlama metodunun fundamental vacibliyi önə çəkilmişdir (5, 160-174; 3, 41-55). V.Qeyzenberq K.Vayszekkerin sözlərini əsas göstərir: “Elm yeni faktların bizə məlum olmasına görə irəliləmir, bizim hər dəfə yenidən “anlama” sözünün nə məna

verməsinə öyrəndiyimizə görə daha da inkişaf edir” (6, 246). Həqiqətən məşhur fizikin bu sözlərində anlanmanın universal şərhə ifadə olunur.

Ədəbiyyat

1. Arnold İ. V. Problemi dialoqizmaa, intertekstualnosti i qermenevtiki (v interpretatsii xudojestvennoqo teksta). Lekchii k spetskursii. SPb., 1995, 59 s.
2. Bojenkova R., Bojenkova N. Deyatelnosti-lingvokulturoloqiseskiy aspekt protsessa ponimaniya teksta. Studia ROSSICA POSNANIENSIA, vol. XXXIV: 2008, pp. 95-105
3. Veyl Q. Poznanie i osmislenie. – On je. Matematicheskoe mishlenie. M., 1889, s. 41-55.
4. Vriqt Q.X fon. Obyasnenie i ponimanie. – On je. Loqiko-filosofskie issledovanie. M., 1986, 594 s.
5. Qeyzenberq V. Problema «ponimaniya» v sovremennoy fizike. – M., 1989, s. 160–174
6. Qeyzenberq V. Chast i tseloe. M.: Nauka, 1989.- 400 s.
7. Dobraev L.P. Voprosi psixologii ponimaniya uchebnoqo teksta. Saratov, 1965. 176 s.
8. Sokolov A.N. Psixoloqicheskiy analiz ponimaniya inostrannoqo teksta // İzvestiya APN RSFSR. 1947. Vıp. 7. s. 163-190
9. Smirnov A. A. Ponimanie // Psixoloqiya: Uchebnik dlya pedin-tov // Pod red. K. N. Kornilova, A. A. Smirnova, B. M. Teplova. M., 1941. 175 s.
10. Riker P. Konflikt interpretatsiy. Ocherki o qermenevtike. M., 2002. 697 s.

Günel Etibar qızı Mustafayeva

Bakı, Azərbaycan
gunel.mustafazade@gmail.com

**BEYNƏLXALQ SERTİFİKATLARIN ƏTRAF TƏBİİ
MÜHİTİN MÜHAFİZƏSİNDƏ ROLU
(ISO 9001, 14001, 45001 timsalında)**

Açar sözlər: ekologiya, təbiət, sertifikat, standartlar, keyfiyyət

Key words: ecology, nature, certificate, standards, quality

Beynəlxalq standartlar dedikdə Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı (ISO) tərəfindən elektrik, elektrotexnika və telekommunikasiya sahələri istisna olmaqla bütün sahələr üzrə hazırlanan norma və tələblər nəzərdə tutulur. Hazırda ISO 9001 - Keyfiyyət İdarəetmə Sistemi (KİS), ISO 14001 - Ətraf Mühitin Mühafizəsi (ƏMM), ISO 45001 – Əməyin təhlükəsizliyi Standartı (ƏTS) sertifikatlarının əldə edilməsinə daha çox üstünlük verilir. Ona görə ki, bu standartların fəaliyyət sahəsinin spesifikliyindən asılı olmayaraq bütün xidmət və istehsalat sektorları tərəfindən tətbiqi vacib hesab edilir.

Bəllidir ki, ISO sertifikatlarının əldə edilməsi üçün müvafiq standartların müəyyən etdiyi tələblərə cavab vermək lazımdır ki, bu zaman sertifikat əldə etmək istəyən təşkilat faydalarla yanaşı, zərərlərə də nail ola bilər. Cədvəl 1-də inteqrasiya olunmuş sistem üzrə ISO standartlarının müsbət və mənfi tərəfləri müqayisəli şəkildə verilmişdir:

Cədvəl 1.

Sertifikatlar	Müsbət	Mənfi
ISO 9001 (KİS), ISO 14001 (ƏMM), ISO 45001 (ƏTS) standartları üzrə inteqrasiya olunmuş sistem	1. Yerli və beynəlxalq qanunlara uyğun fəaliyyətin tənzimlənməsi; 2. Keyfiyyətli, ətraf mühitə qayğı göstərən və əməkdaşlarının inkişafını ön plana çəkən imicdə tanınması; 3. Fəaliyyətin məhsuldarlığı və iş keyfiyyətinin yüksəlməsi; 4. Bazar rəqabətində üstünlük, biznes imkanları və gəlirin artımı; 5. Fəaliyyətin müştəriyə uyğunluğu, risk əsaslı və ekoloji təşkili; 6. Proseslərin effektivliyi-fəaliyyət ardıcılığının tənzimlənməsi və izlənməsi; 7. Boşluqların vaxtaşırı analizi nəticəsində fəaliyyətin davamlı ekoloji-iqtisadi təkmilləşdirilməsi, yenilikçi fəaliyyətin qurulması; 8. Koorparativ sosial və ekoloji məsuliyyətli idarəetmənin təmini; 9. Təşkilatda işçilər arasında sağlam rəqabətin qurulması; 10. Təşkilatın strateji və hədəf yönümlü fəaliyyəti; 11. İstehlakçılar arasında nüfuz artımı, seçim üstünlüyü; 12. Ekoloji fəaliyyətin təşkili nəticəsində tullantı miqdarının və	1. Sertifikatlaşdırma müəyyən miqdar xərc aparması, xüsusilə kiçik şirkətlər üçün baha olma ehtimalı; 2. Sertifikatlaşdırma prosesinin fəaliyyətin həcmindən asılı olaraq mürəkkəb olma ehtimalı; 3. Sertifikatlaşdırmanın müəyyən müddət vaxt və zəhmət tələb etməsi; 4. Sertifikatı əldə etdikdən sonra belə standartlara tam uyğun şəkildə fəaliyyətin tənzimlənməsi üzrə məsuliyyət tələbi; 5. Sertifikatların keçiriliyinin müəyyən müddət ərzində qüvvədə olması, resertifikasiya üçün yenidən vəsait və vaxt tələb olunması; 6. Fəaliyyət zamanı qeydə alınan uyğunsuzluqların vacibliyinə əsasən

	xərcin azaldılması, həmçinin tullantıdan gəlir əldə etmək imkanı; 13. Təşkilatın əməkdaşlıq etdiyi qurumların fəaliyyətini kontrol etmə, öz tələblərinə uyğunlaşdırma tələbini qoyma imkanı;	aradan qaldırılmayana qədər həmin prosesin dayandırılması mümkünlüyü;

Bununla yanaşı, beynəlxalq standartların düzgün implementasiyası müasir dövrün ən aktual məsələlərindən biri olan ətraf mühitin mühafizəsində rol oynayır. Xüsusilə, Ətraf mühitin mühafizəsinə birbaşa olaraq ISO 14001 standartı aid edilir. Ekoloji İdarəetmə Sisteminin özəlliyi təşkilatın praktiki olaraq ətraf təbii mühitə olan neqativ təsirlərini azaltmağa, təbii resurlardan istifadənin düzgün təşkilinə və təşkilat tərəfində həyata keçirilən proseslərdə ekoloji səmərəliliyi artırmağa hədəflənən sistem olmasıdır. Bu standartın tələblərini icra edən təşkilatlar tərəfindən şirkətin ekoloji strategiyası və hədəfləri düzgün planlanıb, plana uyğun hərəkət edildikdə və ekoloji səmərəliliyi düzgün qiymətləndirdikdə təşkilat ətraf mühitə fayda verərək “Dayanıqlı ekoloji-iqtisadi inkişaf prinsipləri” nə də əməl etmiş olur. Beləki, beynəlxalq standartların tətbiqində əsas məqsəd də məhz elə sahibkarlıq fəaliyyətlərinin hər bir növündə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə (*DİM, ingiliscə-SGS*) təşviqi və faktiki olaraq DİM prinsiplərinin tətbiqini həyata keçirməkdir. Yəni, iqtisadi, ekoloji və sosial ölçülər birbaşa ISO standartları ilə həll olunur. Buna görə də, nəinki ISO 14001 standartı, həmçinin digər standartların da icrasında təbiətdən və təbii resurlardan planlı istifadənin düzgün təşkilinə diqqəti cəlb edərək dolayısı ilə ətraf mühitin mühafizəsinə müsbət təsir göstərilir. Buna görə də son zamanlar inteqrasiya olunmuş sistemin qurulmasına verilən üstünlük o deməkdir ki, fəaliyyət sahəsindən, şirkətin miqyasından, xidmət və ya istehsal sektoruna aid olmasından asılı olmayaraq hər bir təşkilatın

“Yaşıl Strategiyası”nın olması ön planda durur. Təssüf ki, praktikada digər iki standartın (İSO 9001 VƏ 45001) prinsiplərinə daha ciddi əməl edilsə də, İSO 14001 tələbləri daha çox formal xarakter daşıyır. Bunun aradan qaldırılması üzrə məsuliyyət yerli və beynəlxalq akkreditasiyadan keçmiş sertifikatlaşdırma orqanlarının, ətraf mühitin mühafizəsinə məsul yerli dövlət və icra hakimiyyəti qurumlarının, sertifikat əldə etmiş təşkilatların və ictimaiyyətin üzərinə düşür.

Ədəbiyyat

1. “Beynəlxalq (regional) və dövlətlərarası standartların, normaların, qaydaların və tövsiyələrin Azərbaycan Respublikası ərazisində tanınması və tətbiq edilməsi Qaydalarının təsdiq edilməsi” barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 noyabr 1998-ci il tarixli 26 nömrəli Fərmanı
2. İSO 9001:2015 standartı
3. İSO 14001:2015 standartı
4. İSO 45001:2018 standartı (OH&S)
5. <https://www.iso.org/home.html>
6. <https://sdgs.un.org/goals>

Validə Fuad qızı Səlimova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Magistrant
svavalida@gmail.com

MİQRANTLARLA İŞ ZAMANI TƏNQİDİ SOSIAL İŞİN TƏTBİQİ

***Açar sözlər:** miqrantlar, tənqidi sosial iş, anti-rasizm, miqrant hüququ, müvəkillik*

***Key words:** migrants, critical social work, anti-racism, migrant rights, advocacy*

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 2022-ci il üzrə təqdim etdiyi “Dünya Miqrasiya Hesabatı”na əsasən, dünyada hər 30 nəfərdən biri miqrantdır. Miqrantların ümumi sayının 281 milyona yaxın olduğu hesab edilir, bu rəqəmlər özündə həm iqtisadi, həm də məcburi miqrantları cəmləyib. Müxtəlif kateqoriyadan olan bu miqrantların ehtiyacları çoxşaxəlidir və onlara göstərilən xidmətlər dairəsi də genişdir. Miqrantlara sosio-psixoloji, iqtisadi, tibbi, leqal xidmətlərin göstərilməsində sosial iş və sosial işçilər önəmli məsuliyyət daşıyır. Sosial işin əsas məqsədi kliyentin ehtiyaclarının müəyyən edilməsi və buna uyğun dəstəyin göstərilməsidir. Müasir dövrdə sosial işçinin yerinə yetirdiyi vəzifə borcu müxtəlif prinsiplərə, metodlara əsaslanır. Hüquqlara əsaslanan, tənqidi, mədəni və preventiv sosial iş yanaşmaları hazırda ən geniş tətbiq edilən sosial iş metodlarıdır. Miqrantlara sosial xidmətlərin təqdim edilməsi zamanı tənqidi sosial iş metodu xüsusi önəm daşıyır. Belə ki, tənqidi sosial iş miqrasiya prosesləri və miqrantlarla iş zamanı kompleks yanaşmanı nəzərdə tutur.

Tənqidi sosial iş tənqidi sosial elm paradixmasında yerləşir və cəmiyyətdə baş verən proseslərə konflikt nəzəriyyəsi perspektivindən

yanaşır. Bu yanaşmaya əsasən, sosial iş və işçilərin əsas rolu cəmiyyətdə baş verən istismar, bərabərsizlik və təzyiqlə hallarının struktur təhlili, sosial institutların bu problemləri necə dərinləşdirdiyini öyrənmək, aradan qaldırılmasına kömək etməkdir. Tənqidi sosial işin tətbiqində təzyiqlə əleyhinə və rasizm əleyhinə sosial iş praktikası əhəmiyyətli yer tutur. Dominelli, təzyiqlə əleyhinə praktikanı sosial və struktur bərabərsizlikləri aradan qaldırmaq üçün sosial işçilərin kliyentlərlə birlikdə həyata keçirdiyi iş kimi izah edir. (1, s.6) Bu praktikanın əsas məqsədi, statusundan asılı olmayaraq insanlara daha uyğun və həssas xidmətlərin təqdimidir.

Miqrantlarla sosial iş zamanı tənqidi yanaşmanın tətbiqi sosial işçidən kliyentinin yaşadığı təcrübənin sosio-psixoloji kontekstini təhlil etməyi, ona qarşı ayrı-ayrı şəxslərin ayrı-seçkiliyi ilə yanaşı, bütünlükdə cəmiyyətdə və sosial siyasət sahəsində mövcud olan diskriminasiya hallarını analiz etməyi tələb edir.

Tənqidi sosial iş yanaşmasını rəhbər tutan sosial işçilər müvəkkillik vəzifəsini əhəmiyyətli hesab edirlər. Belə ki, sosial işçi qanunvericiliyi tətbiq edən passiv agent deyil, o həm də ayrı-seçkilik halları müəyyən edildiyi təqdirdə kliyentinin hüquqlarını müdafiə etmək üçün sosial siyasətin dəyişdirilməsində aktiv rol oynayan müvəkkildir. Xüsusən, miqrantlara qarşı mənfi münasibətin və sərt qanunvericiliyin mövcud olduğu kontekstdə sosial işçilərin siyasi fəallığı böyük önəm kəsb edir. Məs, ABŞ-ın Cənubi Karolina Ştatında 2000-2015-ci ildə miqrant əhalinin sayı bütün ölkə ilə müqayisədə 3 dəfə çox olub. Bunun üçün ştat rəsmiləri miqrasiya prosesinin qarşısını almaq üçün sərt qanunvericilik tətbiq edib. Əsasən Cənubi Amerikadan gələn miqrantlara qarşı münasibət mənfidir və onların ölkədə qeyri-qanuni yaşadığı, tibbi xidmətlə daha yaxşı təmin olunduqları ilə bağlı səhv fikirlər var. İmmigrant Access Project-in miqrantlara müxtəlif sahələrdə xidmətlər təklif edən müəssisələr arasında apardığı sorğuya əsasən, onların cəmi 50%-i müvəkkillik fəaliyyəti ilə məşğul olub (2, s.690). Onlar, ştatın sərt miqrant qanunvericiliyi çərçivəsində,

miqrantların hüquqlarını müdafiə etmək, sosial siyasətin və yerli əhalinin bu miqrantlara qarşı yalnız fikirlərinin dəyişdirilməsi sahəsində fəaliyyətlə məşğul olublar.

Kanadada bacarıqlı miqrant işçilərin vəziyyəti ilə bağlı təhlil aparan Ransford Danso, xüsusilə, Afrika və Asiyadan gələn miqrantların iş tapmaqda çətinlik çəkdiyi, bacarıqlarından aşağı işlərdə çalışdıqları, mənşə ölkələrində qazandıqları ixtisas və təcrübənin yetərsiz sayıldığını müəyyən edib. Bacarıqları yerli işçilərin təcrübəsindən az olmasa da, işəgötürənlər arasında belə işçilərin məhz təcrübəni qazandıqları ölkəyə mənfi münasibətin mövcudluğu onların perspektivsiz işlərdə çalışmalarına səbəb olub. İmmiqrantların bu təcrübələrinə tənqidi yanaşma sosial işçilərə Kanadanın immiqrasiya və məskunlaşma siyasətindəki çatışmazlıqları müəyyən etməyə, belə qəbildən olan miqrantlara diskriminasiya, sosial, mədəni, iqtisadi, institusional, struktur və şəxsi problemlərlə mübarizə aparmağa kömək edə bilər (3, s.545).

Sosial işdə tənqidi yanaşma praktikasına daha bir nümunə kimi 2015-ci ildə Yunanıstanda “miqrant böhranı” vaxtı yunan sosial işçilərinin fəaliyyətini misal göstərmək olar. Ölkənin rasizm tarixi, miqrasiya siyasətinin sərtliyi ilə yaxından tanış olan bu işçilər anti-rasist “Qaçqın və miqrantların hüquqları üçün hərəkət”ə qoşulub, həmrəylik hərəkətlərinə qoşulublar, qaçqınlara sosial, tibbi xidmətlər göstərmək üçün hərəkətə keçiblər, bu dövrdə Yunanıstanda spontan fəaliyyət göstərən Həmrəylik Klinikalarında da aktiv olublar.

Beləliklə, nümunələrdən də göründüyü kimi, tənqidi sosial iş praktikası miqrasiya proseslərinə kompleks yanaşmanı, bu sahədə mövcud sosial siyasətdə ayrı-seçkilik hallarının müəyyən edilməsi, onların tətbiqində sosial işçinin öz rolunun təhlilini, struktur haqsızlıqla mübarizədə kliyentlə partnyorluğu nəzərdə tutur.

Ədəbiyyat

1. Dominelli, L. 2002. Anti-oppressive Social Work Theory and Practice, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
2. Benjamin Roth, Seo Yeon, Park Breanne Grace, “Advocating for Structural Change? Exploring the Advocacy Activities of Immigrant-Serving Organizations in an Unwelcoming Policy Context”. *Advances in Social Work*. 2018, pp. 682-703
3. Ransford Danso, Emancipating and Empowering, De-Valued Skilled Immigrants: What Hope Does Anti-Oppressive Social Work Practice Offer? *British Journal of Social Work*. Vol. 39 2009, pp. 539-555

Gunel Etibar Mustafayeva
Baku, Azerbaijan
gunel.mustafazade@gmail.com

BENEFITS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF CITIES

Key words: *sustainability, environment, urbanization, transformation, smart houses*

Açar sözlər: *davamlılıq, ətraf mühit, şəhərləşmə, dəyişiklik, ağıllı evlər*

Nowadays, there are essential challenges for the future like taking a responsible approach towards nature in every sector. On this basis, considering environmental protection and improving sustainability in urban areas is one of the current global development plan. As it is clear that sustainable development means meeting the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs. In the urbanization field, sustainable development has also been referred to as the creation and responsible maintenance of a healthy urban environment based on resource efficient and ecological principles. In this regard, sustainable city development has been added to the Sustainable Development Goals (SDG) as “11th Goal – Sustainable Cities and Communities” since 2015. There are ten targets to create action for making cities and communities sustainable. These targets are mentioned below: /4/

1. Safe and Affordable Housing;
2. Affordable and Sustainable Transport system;
3. Inclusive and Sustainable Urbanization;
4. Protect the World`s Cultural and Natural Heritage;
5. Reduce the Adverse Effects of Natural Disasters;
6. Reduce the Environmental Impacts of Cities;
7. Provide Access to Safe and Inclusive Green and Public Spaces;
8. Strong National and Regional Development Planning;

9. Implement Polices for Inculision, Resource Efficiency and Disaster Risk Reduction;

10. Supportt Least Developed Countries in Sustainable and Resilient Building

In accordance with the targets mentioned above, human settlements should be safe, inculsive, smart and sustainable. Thus, sustainable urban development has some principles that should be taken into account:

- There should be sustainable transports and smart transportation system;
- Community system should be smart and sustainable;
- Buildings should be concentrated spots of cities environmental, social and economic problems and possible to solve;
- Smart houses should be implemented in this cities;
- Density of population should be considered while constucting the residential areas (depends on density there should be built high-rise or few-storey houses);
- All human needs (shops, kindergardens, school, entertainment and sport centres and etc.) should be considered to be build near residents to reduce transport use and etc. principles.

Furthermore, sustainable city implementation calls for a definition of regional parameters depending on local materials, climate, cultural factors and living conditions that might be significantly different in developed countries and non-developed countries. In addition, one the prior factors of sustainable settlement developments is eco-friendly energy supplies, that are easy on resources and climate, as well.

The word “Sustainable Cities” is the buzzword in every corner of the world. Many countries across the continents are trying to plant new sustainable smart cities or in the conversion process of existing cities. /8/ For instance, Indonesian Government has already decided to converse Bali (which is the well-known touristic destination) to full-fledged Sustainable smart Island by providing the Quality of Life to citizens and economic development. /8/ Despite the fact that, rural areas are in fast progress to transfer to urban areas due to technological

improvement, instead of keeping steady rural life. Therefore, cities plays a main role in the socio-economic development of a country. Although, its importance in economy, the unplanned city development has been clarified for causing problems that have significant impacts on the environment, economy, and society. Primarily, cities by virtue of its size, are one of the largest users of energy, material resources, and water, and it is a formidable polluter. With a growing public concern about these negative effects associated with urban life activities, the practice of developing sustainable or environmental settlement projects has attracted considerable interest from the industrial practitioners. For building any type of sustainable structure there is necessity of restoration of polluted lands, provision of sanitation system in the anti-sanitized areas, eco-landscape design preference, installation advanced technologies, effective consumption of natural resources, provision of green resources for household use and so on. These examples are positive effects of sustainable city development. More advantages are also mentioned below in the

Schedule1.

Benefits of Sustainable City Development	
Environmental	- Natural Resource (Water, Land, Bio) Conservation; - Energy & Water Efficiency; - Waste Minimazation; - Spesifying non-toxic and toxic materials and wastes; - Prevention of Pollution; - Greenifying the area; - Material Conservation; - Remedation of polluted areas; - Less harmful for the nature (flora&fauna).
Social	- Protecting Health and Comfort; - Human Adaptation; - Future targeted;

	- Living in touch with nature; - Technologically high developed; - Public Transportation availability.
Economic	- Cost Efficiency; - Cost Recovery; - Cost in use; - Reduce cost by environment principles; - Reduce storage needs; - Saving money;

Therefore, environmental sustainability requirements should be applicable throughout the different stages of the implementation of sustainable settlements, from its planning to its completion of construction works, even after the completion as well. A recurring aim of developing sustainable urbanization should be by thinking about the environment in all stages of city life.

Schedule1. Benefits of Sustainable City

On the point of Azerbaijan, there is a law in Azerbaijan – “On the basis of Urban Planning Republic of Azerbaijan Law №684”. However, The study explored that Azerbaijan cities are still baby stepping of sustainable cities plantations. There needs to be lot of work has to be done to become developed sustainable city. Actually, sustainability in urban areas has become popular for less than a decade. One of Sustainable Urban Area Development in Azerbaijan project is “Baku White City” project. `A core principle for Baku White City is that the development will be socially, economically and environmentally sustainable. Achieving this goal means that the development will be socially diverse, economically active and environmentally sound whilst making efficient use of infrastructure, energy and other resources. /9/ Generally, as Baku is the capital city and currently is under construction to turn the city to the grandeur Sustainable City with the professionalism of the highly considered work and is carried out places Baku at the forefront of urban design

and planning by puts it in line with a wide range of residential and commercial buildings of various size.

Hence, considering sustainability issues at every stage of urban development, better eco-friendly settlements can be achieved and as a consequence of changing the polluted anthropogenic areas to the clean areas by highly developed technological supplement and steps, and optimizing the quality of the area environmentally without harming the nature. Therefore, the promotion of sustainable cities practices is to pursue a balance among social, economic and environmental performance.

References

1. Urban Systems Design. Creating Sustainable Smart Cities in the Internet of Things Era// Yoshiki Yamagata, Perry P. J. Yang, 2020
2. Smart Sustainable Cities: Transformation towards Future Cities // Maysoun Ibrahim, 2020
3. Smart Cities and Artificial Intelligence. Convergent Systems for Planning, Design, and Operations// Christopher Grant Kirwan, Zhiyong Fu, 2020
4. F.Jahandideh, S.Mohagheghi, M. H. Kalantari – “Smart Building, A way to Achieve Sustainable Architecture”- 2nd International Congress on Structure , Architecture and Urban Development 16-18 December 2014, Tabriz , Iran
5. <https://www.globalgoals.org/goals/11-sustainable-cities-and-communities/>
6. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/bsd2.18>
7. <https://hbr.org/2006/06/building-the-green-way>
8. <https://www.revistas.usp.br/jistem/article/view/185734>
9. <https://www.bakuwhitecity.com/en/>

Cəmilə Afət qızı Məmmədova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Magistrant
camila.mamedova.91@mail.ru

İNTERYERİN DİZAYN VƏ ÜSLUB HƏLLİNİN TƏHLİLİ

Açar sözlər: dizayn, dizayner, interyer, fikir, üslub, plan

Key words: design, designer, interior, thought, style, plan

Daxili otaqların dizaynı və dekorasiyası prosesini təsvir etmək üçün bir-birinin əvəzində istifadə olunan interyer dizaynı, otaq dizaynı və daxili dekorasiyanın bütün terminlərindən istifadə olunur. Son on il ərzində məşhur televiziya proqramları otaqların təmirinə, yenidən dizaynına və yenidən qurulmasına diqqət yetirən işlər sürətləndi. İnteryer Dizaynına maraq dahada sürətləndi. Dizaynın yaranma tarixi 19-20-ci əsrləri əhatə edir. İnteryer Dizaynının əhəmiyyəti illər ötdükcə dahada aktuallaşdı. İnsanlar artıq dizaynerlərin yaradıcı fikirlərindən istifadə etməyə başladılar.

İnteryerin funksionallığı gündəlik prosesləri normal həyata keçirilməsi şərtlərini müəyyənləşdirir. Təchiz və tərtib edilmiş sahələr, ailənin maraqlarına xidmət etməlidir.

Üslub qədim zamanlarda yaranmışdır. Qədim zamanlarda insanlar yaşadıqları ölkələrin, iqlimin tələblərinə cavab verən yerlərdə yaşayırlar. Onlar dövrə görə ilk əvvəllər mağaralarda, yamaclarda daha sonra elmi texniki tərəqqinin inkişafı nəticəsində istehsal yarandıqdan sonra daşdan və ya taxtadan, kərpicdən hazırlanmış yerli tikinti materiallarından istifadə edirlər. Şimal ölkələrinin əhalisi özləri üçün buzdan müvəqqəti sığınacaqlar hazırlayırlar. Zaman keçdikcə artıq üslub yaranmağa başlayır və hər ölkə mədəniyyətinə xas olan üslublar

meydana gəlir. Aşağıda bir sıra üslubların adları sadalanmışdır/ *İç Mimarlık'da "Eser" ve Fikrin Korunması.2020/*

Skandinaviya - XX əsrin ortalarında dahada aktual üsluba çevrilmişdir. Bu üslub adından bəlli olduğu kimi skandinaviya ölkələrinə məxsusdur. Sadə, funksional, isti və rahatlığının sayəsində hələdə tələb olunan üslublardan hesab olunur. Üslubda rəng etibarını ilə üstünlüyü ağı çalarlar təşkil edir.

Retro-Retro üslubunun əsas şüarından biri- unudulub, gedib. Hər bir sahədə retro termini keçir. Məsələn olaraq musiqi, interiyerlər, saç stilləri və həmçinin geyimləri göstərmək doğru olar. Üslubun əsas xüsusiyyəti indiki dövr üçün təkə kəhnə mebellər və əşyalar deyil bu əşyalara eleqantlıq qatılması üçün interiyerə bir qədər yeni əşyalar da əlavə etmək olar. Üslub cəsarətli, əyri və təmtəraqlı formalarda 50-ci illərin dizayn elementlərini əhatə edir.

Ənənəvi-Müxtəlif interiyer dizayn növlərinin müəyyənləşdirilməsinə gəldikdə, ən məşhur üslublardan biri ənənəvi interiyer dizaynıdır. Ənənəvi interiyerlərdə tünd rəngli ağacdan hazırlanmış masalar və stullardan istifadə edilir, bu da təfərrüatlarla bəzədilir. Ənənəvi dizayn ilhamını 18-ci və 19-cu əsrlərdə İngiltərə və Fransadan alır.

Ampir- Fransız dilindən tərcümədə "ampir" sözü "imperiya" deməkdir. Bu üslub XVIII əsrin axırlarında yaradılıb və ən çox inkişafı imperator Napoleon Bonapartın dövründə olub. Ampir interiyerinin rəng çalarları – zəngin və dəbdəbəli kral rəngləridir: qırmızı, yaşıl, mavi. Qızıl, gümüş və bürüncdən də dekorda geniş istifadə olunur.

Bohem-Çox qədim zamanlarda azad və müstəqil olaraq yaşayan adətən bu günü düşünən-həyatını rahat yaşayan yaradıcı insanların üslubu kimi tanınırdı. Vizual maraqlı və rahat bir ruhla məkan yaradır. Üslubda divar içərisində boşluqlar, hörmə torlardan ibarət örtüklər, yataq otaqlarında çarpayı üstündə asılan pərdə elementlərindən ibarətdir.

Sənaye- Əksər üslublar kimi bu üslubda XX əsrin 50 ci illərinə təsadüf edir. Üslubun əsas meyarı elementlərə süni rəng qatımı yox məhz elementlərin öz-doğal rəngi qalaraq istifadə edilir.

Dəniz üslubu-Dəniz daxili dizaynları ən yaxşı müsbət, isti və rahatlatıcı kimi təsvir olunur. Əsas səbəb odur ki, onlar sizi həmişə okeanın yaxınlığında hiss edirlər. Dəniz mövzusunu izləyən interyer dizaynerləri adətən dəniz canlıları, gəmilər və lövbərlər kimi elementlərdən istifadə edirlər. /Paşayev B.S. *Dizayn tarixi. Dərs vəsaiti. Bakı: «İqtisad Universiteti» Nəşriyyatı- 2015 /*

Bir otağın yenidən dizaynını planlaşdırarkən düşünmək lazım olan ilk şey rəng palitrasıdır. Boya rəng cədvəlinə və rəng palitrasından istifadə edə bilərsiniz. Əvvəlcə divar kağızlarına və ya rəng xüsusiyyətlərinə baxın sonra dekorasiyaya daxil olunan müşayiət rənglərini seçin və kompozisiyanızı qurun. Divar kağızı və ya rəng xüsusiyyətləriniz parlaqdırsa və ya qalın naxışa malikdirsə, onu müşayiət etmək üçün daha yumşaq, daha açıq rəng seçin. Qeyd: "Fəaliyyət divarı" istifadə edərək naxışlar, teksturalar və parlaq rənglər əlavə edib mükəmməl bir üstünlük əldə edə bilərsiniz. İnteryerin tavan döşəmə ,divar kağızı və bəzi dekorasiya işləri bitəndən sonrakı proses dizayn işlərinin davamı olaraq mebel avadanlıqları, dekor elementlərinin seçilməsidir.

Ədəbiyyat

1. İç Mimarlık'da "Eser" ve Fikrin Korunması. 2020
2. Paşayev B.S. *Dizayn tarixi. Dərs vəsaiti. Bakı: «İqtisad Universiteti» Nəşriyyatı- 2015. – 438 səh.*
3. Mitina N. *İnteryer dizaynı / Natalia Mitina. Öz biznesinizi necə qurmaq olar. — M.: Alpina Publisher 2013. 302 s.*
4. Serov S.İ. 60-80-ci illərin qrafik dizaynında üslub. M. 1991, 120-ci illər Sistem dizaynı nəzəriyyəsi üzrə dizayn esseləri Sat. elmi Məqalələr. L. 1983, 189-cu illər

TƏBİƏT ELMLƏRİ

NATURE SCIENCES

Aynur Barat qızı Əliyeva

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Dissertant

ehmedovaaynur19888@gmail.com

Elman Osman oğlu İsgəndər

AMEA Mərkəzi Nəbatat Bağı

b.e.d. professor

acae55@hotmail.com

BÖYÜK QAFQAZIN ŞİMAL-ŞƏRQ HİSSƏSİNİN MƏDƏNİ DENDROFLORASINDA OLAN NÖVLƏRİN XOROLOJİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: *Böyük Qafqaz, dendroflora, xoroloji, şimal-şərq, introduksiya*

Key words: *Greater Caucasus, dendroflora, chorology, north-east, introduction*

Tədqiqat bölgəsində introduksiya olunmuş bitkilərin yayıldıqları təbii areallara görə təhlil edərkən, bu bitki növlərinin bir neçə qrupa bölündüyü müəyyən edilmişdir (Cədvəl 1). Aparılan təhlillər nəticəsində tədqiqat bölgəsinin mədəni dendroflorasını təşkil edən bitkilərdən 47,8%-nin Asiya floristik bölgəsinə məxsus olduğu məlum olmuşdur. Bu bitki növlərinin (*Pinus halepensis*, *Trachycarpus excelsa*, *Berberis thunbergii*, *Lonicera japonica*, *Euonymus japonicus*, *Hibiscus syriacus*, *Melia azedarach*, *Ligustrum japonicum*, *Pittosporum tobira*, *Spiraea vanhouttei*, *Eriobotrya japonica*, və s.)

vətənləri Yaponiya, Şimal-Şərqi Çin, Koreya və b. ölkələrdir. Tədqiqat bölgəsində Asiya florasına xas olan bitkilərin növ baxımından çox olmasının səbəbi, bu flora xas olan oduncaqlı bitkilərin növ baxımından çox olması və həmin növlərin müxtəlif ekoloji şəraitlərə, o cümlədən tədqiqat bölgəsinin təbii şəraitinə uyğunlaşma qazanılmasıdır. İkinci yeri 19 növlə Avropada təbii yaşayış yerləri olan taksonlar (*Juniperus sabina*, *Viburnum tinus*, *Berberis vulgaris*, *Elaeagnus angustifolia*, *Quercus ilex*, *Fraxinus excelsior*, *Syringa vulgaris* və s.) tutur (16,5%).

Cədvəl 1.

Tədqiqat bölgəsində introduksiya olunmuş bitki növlərinin təbii arealları üzrə paylanması

Təbii arealı (vətəni)	Növlərin sayı	Növlərin sayı %-lə
Asiya	55	47,8
Avropa	19	16,5
Amerika	14	12,1
Avropa , Asiya	15	10,3
Avstraliya	3	2,6
Qafqaz	3	2,6
Asiya, Avropa, Afrika	2	1,7
Afrika	2	1,7

Tədqiqat bölgəsində bu bitkilər üzərində aparılan fenoloji müşahidələrin nəticəsi göstərmişdir ki, vegetasiya müddəti ərzində onların morfoloji orqanlarında elə bir zədələnmələr müşahidə edilməmişdir. Bu da onu göstərir ki, müxtəlif ekoloji şəraitlərdə həmin bitkilərin uyğunlaşma imkanları genişdir.

Cədvəl 1-i nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, tədqiqat bölgəsində mədəni şəraitdə introduksiya olunmuş oduncaqlı bitkilər içərisində 3-cü yerdə Amerika kökənli bitki növləri (*Cedrus libani*, *Cupressus*

arizonica, *Washingtonia filifera*, *Tecoma radicans*, *Catalpa bignonioides*, *Robinia pseudoacacia* və s.) durur (12,1%).

Yuxarıda qeyd edilən ərazilərə məxsus tədqiqat bölgəsində introduksiya edilən növlərin üstünlük təşkil etməsini bir neçə səbəblə izah etmək olar. Bu səbəblərdən biri həmin bölgələrdə ağac və kol bitki növlərinin zəngin olması, digər səbəblərdən biri isə həmin ərazilərin ekoloji şəraiti tədqiqat bölgəsinin ərazisinin şəraitinə yaxın olmasıdır.

Ümumiyyətlə bitkilərin introduksiyası üsullarının müəyyən edilməsində iqlim amilləri əsas meyar kimi götürülür. İntroduksi məsələləri ilə məşğul olan bir sıra alimlər, o cümlədən A. Rehder “Manual of cultivated trees and shrubs handy in North America” adlı monoqrafiyasında Şimali Amerika ərazisini ən soyuq ayların orta temperaturuna görə 8 zonaya bölmüşdür [161, s.631-632]. Rehderin soyuq ayların orta temperatura görə zonalara görə bölünməsinə əsas götürərək Readerin IV-VI zonalarında şəraitin nisbətən tədqiqat bölgəsinin ekoloji şəraitinə uyğun gəlidiyi məlum olur.

Tədqiqat bölgəsində introduksiya olunmuş Asiya (47,8%), Avropa (16,5%), Amerika (12,1%) kökənli növlərin say baxımından çoxluğunu təhlil edərkən məlum olur ki, həmin növlər o bölgələrin əsasən cənub hissələrində məskunlaşan taksonlardır. Digər tərəfdən tədqiqat bölgəsində bu növlərinin sayının artıq olmasını onların vaxt baxımından daha öncədən kulturada istifadə edilmələri, landsaft memarlığında istifadə baxımından tələbatın artıq olması və uyğunlaşma imkanlarının geniş olması ilə izah oluna bilər.

Ümumiyyətlə aparılan təhlillərin nəticələri göstərmişdir ki, daha geniş areallarda təbii yayılmış növlərin yeni şəraitdə uyğunlaşma imkanlarından daha böyükdür. Bu onunla izah oluna bilər ki, daha böyük areallarda fərqli iqlim dəyişkənliklərinə rast gəlinir və bu ekoloji şəraitlərdən yeni şəraitdəki iqlim şəraitinə oxşarlıqlara da rast gəlmək mümkündür. Bu proses yeni şəraitdə introduksiya olunmuş növlərin yaxşı böyüyüb inkişaf etməsinə təkan verir və həmin taksonların naturalizasiyasına köməklik edir.

Avstraliya (2,6%), Qafqaz (2,6%) və Afrika (1,7%) mənşəli növlərin tədqiqat bölgəsi ərazisinə növ sayı baxımından kulturada az istifadə olunmasını da ekoloji şərait və landşaft memarlığında istifadə üçün tələbatın azlığı ilə izah etmək olar. Ümumiyyətlə introdusentin mənşəyindəki ekoloji şərait ilə tədqiqat bölgəsinin ekoloji şəraiti arasında fərqi çox olması növün introduksiya imkanlarını azaldır. Bu baxımdan Asiya mənşəli növlərin sayının tədqiqat bölgəsində *ex situ* şəraitində çox olmasının səbəbini birinci ekoloji şəraitin nisbətən oxşar olması, ikinci isə həmin növlərə landşaft dizaynında tələbatın çox olması ilə əlaqələndirmək olar.

Tədqiqat bölgəsində mədəni şəraitdə istifadə edilən bir sıra növlər (63 növ) var ki, həmin növlər bölgənin təbii florasında rast gəlinir. Həmin növlər yüksək dekorativ keyfiyyətlərə malik olmaları baxımından uzun müddətdir ki, landşaft dizaynında geniş istifadə olunurlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, təbiləşmiş növlər əsasən Avropa (*Taxus baccata*, *Acer campestre*, *Acer laetum*, *Hedera colchica*, *Berberis vulgaris*, *Pyrus communis*, *Elaeagnus angustifolia* və s.), Asiya (*Cydonia oblonga*, *Mespilus germanica*, *Pyracantha coccinea*, *Platanus orientalis*, *Ficus carica*, *Juglans regia*, və s.) və Avropa-Asiya (*Cornus mas*, *Buxus sempervirens*, *Colutea orientalis*, *Caprinus betulus*, *Rhamnus alaternus*, və s.) kökənlidir. Tədqiq olunan bitkilər içərisində bəzi Afrika, Amerika, Avstraliya mənşəli növlər (*Washingtonia filifera*, *Phoenix dactylifera*, *Eucalyptus leucoxylon* və s.) vardır ki, bəzi illərdə qış aylarında bitkilərin gənc zoğ və budaqlarında zədələnmələr olur. Bu proses bitkinin istifadə imkanlarını azaldır və dekorativ göstəricilərini aşağı salır.

Ümumiyyətlə tədqiqat bölgəsində *ex situ* şəraitində müxtəlif mənşəli çoxlu sayda növlərdən istifadə etmək mümkündür ki, bu da yaşıllaşdırma, meşə təsərrüfatı və aqromeliorativ tapşırıqların həllində yardımçı ola bilər.

Fidan Knyaz qızı Babayeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Assistent müəllim

babayevafidan2013@gmail.com

Zenfira Bayram qızı Bayramova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Assistent müəllim

zemabayramova567@gmail.com

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİ

Açar sözlər: *innovativ inkişaf, dayanıqlı ikişaf, texnika, elektronika, məhsuldarlıq, kapital, informasiya*

Key words: *innovative development, sustainable development, technology, electronics, productivity, capital, information*

Elmi-texniki tərəqqi və qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi ilə birlikdə təşkilati və iqtisadi tədbirlərin tətbiqi ölkəmizdə kənd təsərrüfatının daha da inkişaf etməsinə zəmin yaradır. Hazırda dünya iqtisadiyyatının inkişafı üçün yeniliklərdən istifadə əsasında yeni bir paradigma formalaşır. İqtisadiyyatın strateji əhəmiyyətli sektoru olan aqrar sahəni müasir tendensiyalara cavab verən keyfiyyətə yeni texniki və texnoloji əsasda qurmaq tələb olunur. İnnovativ inkişaf innovativ məhsulun yaradılmasını nəzərdə tutur, onun daşıyıcısı innovativ aqrar sənaye müəssisəsidir. Dünya təcrübəsində innovativ müəssisələrə hesabat dövrü ərzində ümumi məhsul istehsalının 70% -dən çoxunun innovativ məhsul istehsalı ilə formalaşan müəssisələr daxil edilir. İnnovativ inkişaf problemlərindən biri də kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları arasında innovasiyanın inkişafına zəif motivasiya və maraqdır. İnnovasiya dedikdə, yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsul (məhsul, xidmət) və ya texnologiya şəklində reallaşdırılmış elmi-texniki fəaliyyətin nəticəsi başa düşülür. Yeniliyin əsas xüsusiyyəti onun tətbiq olunmasıdır. (2) Yeni və ya təkmilləşdirilmiş bir məhsul

yalnız bazara çıxdıqdan sonra innovasiyalı məhsul hesab olunur. Azərbaycan respublikası Prezidentinin 19 dekabr 2018-ci il tarixli Fərmanına uyğun olaraq aqrar sahənin texnikalarla təminatı liberallaşdırılmışdır. Texnikalar müxtəlif şirkətlər tərəfindən gətirilərək müəyyən güzəştlərlə (40%) fermerlərə lizinq yolu ilə verilir. Bundan əlavə, istifadəsiz torpaqlar dövriyyəyə cəlb edilir, yeni aqroparklar, kollektiv təsərrüfatlar yaradılır, həmçinin yeni texniki vasitələrin, elektron kənd təsərrüfatı informasiya sisteminin, innovativ enerji və resursqoruyucu texnologiyaların, “Pivot” avtomatik suvarma sisteminin tətbiqinə böyük üstünlük verilir. Dəqiq əkinçilik müasir dövrün ən aktual texnologiyalarından biri sayılır. Dəqiq əkinçilik - kompüter və peyk texnologiyalarının tətbiqi ilə əkinlərin məhsuldar idarə olunmasına kompleks yanaşma sistemidir. Buraya daxildir: çox funksiyalı izləmə sistemi GPS (hansı ki, onun vasitəsilə texnikanın marşrut üzrə hərəkətinə, iş prosesinə, istənilən vaxt anında yerinə yetirdiyi işin həcminə, aqreqatın getdiyi yola, hərəkət sürətinə, yanacaq sərfinə və s. göstəricilərə nəzarət etmək və elektron qeydiyyat aparmaq mümkündür), məhsuldarlığın təyini sistemi - YMT, coğrafi məlumat sistemi - GİS, sahənin distansion (məsafədən) tədqiq etmə sistemi - DZZ, dəyişkən normalaşdırma sistemi - VRT. Kənd təsərrüfatının əvvəlki tarixi boyunca yerinə yetirilən “gözəyari” şümləmə, səpin və gübrə vermə bu sistemdə dəqiqliklə yerinə yetirilir, əlavə itkiyə yol verilmir. Peyk və laboratoriya məlumatları əsasında sahənin hər bir hissəsi üçün səciyyəvi göstəricilərin xəritəsi tərtib olunaraq resursların ən rəşional şəkildə paylanmaq imkanı yaranır.(3) 2020-ci il üçün Dünya Bankının açıqlamasına əsasən, “İnsan Kapitalı İndeksi” hesabatında Azərbaycan 174 ölkə arasında 83-cü yerdə qərarlaşıb. MDB dövlətləri üzrə isə ən aşağı göstərici Tacikistan (0.50), ən yüksək Belarus (0.70) üzrədir. Azərbaycanın indeks göstəricisi 0.58 təşkil edib. Bu göstəricinin yüksəldilməsinin yolu insan kapitalının artırılmasıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sahələri üzrə Strateji Yol Xəritəsi”nin prioritet istiqamətlərindən biri olan “Əmək məhsuldar-

lığının yüksəldilməsini təmin etmək üçün insan kapitalının inkişafının stimullaşdırılması” bəndində də qeyd edilir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətli, inklüziv və dayanıqlı inkişafı istiqamətində qarşıya qoyulan əsas tələb, insan kapitalının inkişafına və əmək məhsuldarlığının inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə çatdırılmasına nail olmaqdır. Eyni zamanda qeyd edilir ki, innovasiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün ölkədə elmi araşdırma və təkmilləşdirmələrə müxtəlif dəstəklər göstərməlidir. (1) Aqrar sahədə tətbiq edilən hər bir innovasiya məhsuldarlığı, gəlirləri artırır və nəticə etibarilə bu sahənin daha sürətli inkişafını təmin edir. Kənd təsərrüfatında dronlardan istifadə, ağıllı bağ, müasir əkin metodları, zərərvericilərə qarşı müasir bioloji mübarizənin təşkili, biotexnologiya laboratoriyalarında virussuz toxum və ting yetişdirilməsi, əkin sahələrinin koordinatlarının və sahədə hansı məhsulun əkilməsinin satellitlər vasitəsilə müəyyənəlməsi və s. buna aid edilə bilər. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən tətbiq edilən Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sistemində fermerlərin həyata keçirdikləri biznes fəaliyyətlərinin və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının ilkin mərhələsindən son mərhələsinə qədər bütün proseslər öz əksini tapacaqdır. Aqrar sahə üzrə vahid məlumat bazasının yaradılması bu sahənin gələcək inkişafında və idarə olunmasında olduqca önəmli faktordur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Strateji Yol Xəritəsi”.
2. İbrahimov.İ.Ş. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı 2002
3. Quliyev. E. “Aqrar iqtisadiyyat” Ali məktəblər üçün dərslik “Kooperasiya” nəşriyyatı Bakı 2015

İntizam Əlisafa oğlu Əhmədov
Kataliz və qeyri-üzvi kimya institutu
Doktorant
intizam-ehmedov@mail.ru

SİRKONIUMUN (IV) STİLBAZA VƏ İONSUZ SƏTHİ AKTİV MADDƏLƏRLƏ SPEKTROFOTOMETRİK TƏYİNİ

Açar sözlər: sirkonium, ekstraksiya, spektrofotometriya, stilbaza, səthi aktiv maddə

Key words: zirconium, extraction, spectrophotometry, stilbazole, surfactant

Sirkonium sənayedə tökmə kərpiclərinə, aşındırıcı maddələrə, şüşə və keramika sənayesi üçün istifadə olunur [1]. Kosmetikada, tərəleyhinə, qida qablaşdırmasında və mikrodalğalı filtrlərin hazırlanmasında da istifadə olunur [2]. Sirkonium mis, alüminium və titan ərintilərini daha möhkəm və korroziyaya davamlı edir [3,4]. Sənayedə geniş tətbiq olunduğuna görə sirkoniumun müxtəlif qarışıqların tərkibində analizi aktualdır.

Sirkoniumun stilbaza iştirakında ionsuz səthi-aktiv maddələr (SAM) OP-10 və OP-7 ilə müxtəlifliqandlı kompleksləri dispersiya maye-maye mikroekstraksiyalı spektrofotometrik üsulla tədqiq edildi. OP-10 və OP-7 alkilfenolun oksietil törəmələri olan qeyri-ionogen maddələrdir.

İonsuz SAM-nin mitsellərində dielektrik keçiriciliyə malik mühit yaranır və hidrofob qarşılıqlı təsir baş verir, nəticədə kompleksmə-ləgəlmə reaksiyanın tarazlığı sağa doğru yönəlir. İonsuz SAM mitselləri ilə reagent arasında qarşılıqlı təsir zamanı SAM-nin karbohidrogen radikalı reagent molekulu yaxınlığında yerləşir və onun ətrafında bir növ karbohidrogen atmosferi yaradır, suyun daxili

strukturunda xarakteristik dəyişikliyə səbəb olur, nəticədə mühitin prototropik xassəsi dəyişir, dielektrik keçiriciliyi azalır [5].

Komplekslərin əmələ gəldiyi optimal şərait öyrənildi. Məlum oldu ki, kompleks əmələgəlmənin optimal turşuluğu Zr(VI)-SB-OP-10 kompleksi üçün $\text{pH}=3,8-4,5$, Zr(VI)-SB-OP-7 kompleksi üçün isə $\text{pH}=4,3-5,5$ intervalındadır. Reagent deprotonlaşdıqdan sonra SAM ilə qarşılıqlı təsirdə olur. Deprotonlaşmaya həlledicinin təbiəti, SAM-nin qatılığı və onun karbohidrogen radikalının uzunluğu təsir edir. Sirkoniumun və SAM-lərin qatılığını sabit saxlamaqla qatılığı 5×10^{-3} M olan stilbazanın miqdarını artırıqda kompleksin rəngli məhlulunun optiki sıxlığı artır. Stilbazanın həcmi 0.3 ml-dən çox olduqda optiki sıxlığın qiyməti dəyişmir.

OP-10 və OP-7 reagentin turşu xassəsinə təsir edir. SAM-nin qatılığı artdıqca onun həll olma qabiliyyəti zəifləyir və flotasiya baş verir. Beləliklə sistemdə SAM-lərin miqdarı optimal qatılıqda olduqda və mühitin turşuluğu optimal olduqda sistemdə reaksiya kifayət qədər həssas və seçici olur. Reaksiya gedən sistemə metal ionları, reagent və SAM müvafiq ardıcılıqla əlavə olunduqdan dərhal sonra rəngli kompleks əmələ gəlir. Rəngli kompleks sutka ərzində parçalanmadan qalır və optiki sıxlığı dəyişmir. Alınan rəngli kompleks 40°C temperatura qədər davamlı olur.

Komplekslərin ekstraksiyası üçün xloroform, dixloretan, xlorbenzol, benzol, n-butanol, CCl_4 , etilasetat, habelə həlledicilər qarışığından istifadə edilmişdir. Komplekslərin ekstraksiyası üçün ən yaxşı ekstragent dixloretandır. Dixloretan istifadə etdikdə metalların 98,0-98,4%-i ekstraksiyada ayrılır. Sonrakı təcrübələrdə ekstragent kimi 0.4 ml dixloretandan istifadə edilmişdir. Dispersləşdirici məhlul kimi 0.3 ml asetonitril istifadə olundu. Polyarlığı az olan həlledicilərin miqdarı az olduqda ionsuz SAM-lərlə əmələ gələn kompleksin rəng intensivliyini zəifləyir. Bunu rəngli kompleksin optiki sıxlığının zəifləməsi ilə bilmək olur. Bu stilbazanın aromatik həlqəsində olan π -elektron sisteminin nisbətən ekranlaşması və π -elektronunun

mütəhərriqliyinin azalması ilə əlaqədardır. Ionsuz SAM-lərin hər ikisi kompleks əmələgəlməyə təxminən eyni cür təsir edir.

Turşuluğun miqdarını dəyişərək reaksiyanın seçiciliyini artırmaqla kənar ionları pərdələmək mümkün oldu. Oksalat, limon, tartarat turşusu, EDTA, H₂O₂ sirkoniumun komplekslərini dağıdır. Əgər sirkonium məhlulunun üzərinə əvvəlcə reagentləri sonra isə qliserin əlavə olunarsa sirkonium kompleksinin rəng intensivliyi yarıbayarı azalar. Sirkoniumun komplekslərini sulfat ionları rəngsizləşdirmir. Bu da sirkoniumu kükürlü turşularda təyin etməyə imkan verir. Qızdırıldıqda bir qədər artıq götürülmüş sulfat turşusunun iştirakı ilə bu komplekslər rəngsizləşir. Pərdələyici maddələrdən istifadə edərək seçiciliyin artırılmasına nisbətən məhlulun turşuluğunun artırılması ilə sirkoniumun reaksiyasının seçiciliyinin artırılması daha yaxşı effekt verir.

Sirkoniumun səthi-aktiv maddələr iştirakında stilbaza ilə əmələ gətirdiyi müxtəlifliqandlı komplekslərin bəzi spektrofotometrik xarakteristikaları cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1.

Komplekslərin turşu-əsas və spektrofotometrik xassələri.

Səthi aktiv maddə	pH _{opt}	Xətti asılılıq, mkq ml ⁻¹	Zr:SB:SAM	λ _{maks} , nm		ε · 10 ⁴	lgβ _k
				R	ZrR _n		
Zr-SB-OP-10	3,8-4,5	3-12	1:2:2	440	580	4,2	10,03
Zr-SB-OP-7	4,3-5,5	3-11	1:2:2	430	560	4,1	7,1

Alınan nəticələr əsasında müxtəlif obyektlərdə sirkoniumun təyini üçün dispersiya maye-maye mikroekstraksiyalı spektrofotometrik metodika işlənib hazırlanmışdır.

Ədəbiyyat

1. Agrawal, Y.K. and Sudhakar, S. Extraction, Separation and Preconcentration of zirconium. *Sep. Purif. Technol.* 2002, 27, p. 111–119
2. Amin A.S., Novel approach for the determination of zirconium by solid-phasespectrophotometry, *Journal of Taibah University for Science*, 2015, vol. 9, no. 2, p. 227-236
3. Han, M.K., Hwang, M.J., Yang, M.S., Song, H.J., Park, Y.J. Effect of zirconium content on the microstructure, physical properties and corrosion behavior of Ti alloys. *Mater. Sci. Eng.; A*. 2014. 616, p. 268-274.
4. Kumar, A. P., Muthaiah, V. M. S., Mula, S. Effect of Nb, Y and Zr on thermal stability of nanocryastalline Al-4.5 wt.% Cu alloy prepared by mechanical alloying. *J. AlloysCompd.*, 2017, 722, p. 617-627
5. Shtikov S. N. İssledovanie vliyaniya poverxnostno-aktivnix veshestv na ximiko-analiticheskie svoystva xromofornix orqanicheskix reagentov v vodnix rastvorax. *Diss. Na coiskanie uch. st. kand. xim. nauk. Saratov*, 1980

Elşad Məcnun oğlu Qurbanov
AMEA-nın müxbir üzvü
professor
elshad_g@rambler.ru
Sevinc Bahadur qızı Hüseynova
Bakı Dövlət Universiteti
Magistrant
huseynovas737@gmail.com

SALYAN RAYON ƏRAZISİNDƏ KÜR ÇAYININ SOL SAHİLİNİN FLORA VƏ BİTKİLİYİNİN NÖV TƏRKİBİNDƏ RAST GƏLİNƏN BƏZİ YEM ƏHƏMİYYƏTLİ BİTKİLƏR HAQQINDA

***Açar sözlər:** yarım səhra, fitosenoz, çala-çəmən bitkiliyi, qış otağı, mövsümi dəyişkənlik, monitoring, toxum*

***Key words:** semi-desert, phytocenosis, meadow vegetation, winter pasture, seasonal variability, monitoring, seed*

Tədqiq etdiyimiz bitki növləri Kür çayının sol sahilində yerləşən ərazilərdə, yarım səhra bitkilik tipinin zonal xarakter daşdığı senozların tərkibində rast gəlinir. Bəzi sahələrdə relyefdə baş verən dəyişkənliklər həmin ərazilərdə fərqli bioekoloji xüsusiyyətlərə malik bitki qruplaşmalarının - fitosenozların formalaşmasına şərait yaradır. Beləki, Kür çayının sahilinə yaxın yerlərdə mövsümi çala-çəmən fitosenozlarının formalaşması müşahidə olunur. Bu fitosenozlar müvəqqəti xarakter daşıyır. Mövsümi dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq fitosenozun növ tərkibində və bitkilərin bir sıra morfoloji-anatomik əlamət və xüsusiyyətlərində fərqlər meydana çıxır. Fitosenozun tərkibinə daxil olan assosiasiyalar 10-15 növlə xarakterizə olunur. İlin fəsilindən asılı olaraq aparılmış mövsümi müşahidələr nəticəsində bitkilərin bioekoloji xüsusiyyətlərində ifadə olunan əlamətlər fəslin mövsümi amillərinin təsiri ilə izah oluna bilər. Belə ki, ilkin yazda

fitosenozun görünüşündə müşahidə olunan yaz aspektinin əlamətləri havanın temperatur göstəricisinin yüksəlməsi ilə dəyişir. Yarım səhra bitkiliyinin geniş yayıldığı tədqiqat ərazisində fitosenozların növ tərkibində rast gəlinən bəzi bitki növləri qış otluqlarında xırda buynuzlu heyvanlarının otarılması məqsədi ilə geniş istifadə olunur. Payızdan erkən yaz kimi bu ərazilərdə xırda buynuzlu heyvanların otarılması həyata keçirilir. Qış otluqlarının ən mühüm yem əhəmiyyətli növləri taxılkimilər (Poaceae), paxlakimilər (Fabaceae) və digər fəsilələrə aid olan bitki növləridir. Yem bitkiləri vegetasiya vəziyyətindən asılı olaraq xırda buynuzlu heyvanlar tərəfindən həvəslə yeyilir. Bu növlərdən taxılkimilər fəsiləsinə: *Phalaris bulbosa* L., *Aira capillaris*, *Setaria viridis* növləri, paxlalılar fəsiləsindən: *Vicia angustifolia* Stock., *Trifolium pratense* və s. növləri misal göstərmək olar.

Bu qış otluqlarının uzun müddət otarılma məqsədilə istismar olunması bəzi sahələrdə deqredasiyalara səbəb olmuşdur. Mühüm yem əhəmiyyətli qış otluqlarının növ tərkibinin zənginləşdirilməsi və müasir vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə yerli yem əhəmiyyətli növlərin toxum vasitəsilə artırılması məqsədəuyğun hesab olunur. Bunun üçün qış otluqlarının müasir vəziyyətinin monitorinqini aparmaq, ərazinin müasir ekoloji vəziyyətini müəyyənləşdirmək, təbii və antropogen faktorların qış otluqlarının növ tərkibinə mənfi təsir göstərən amillərini dəqiqləşdirmək, onların təsirinin minimuma endirilməsi üçün elmi əsaslara söykənən fitomeliativ tədbirlər planının işlənilməsi və hazırlanması və həyata keçirilməsi günün müasir, həlli təxirəsalınmaz problemlərindən biridir.

Ədəbiyyat

1. Qurbanov E. M. Ali bitkilərin sistematikası. "Bakı Universiteti" nəşriyyatı 2009, 429 s.
2. Qurbanov E. M. Dərman bitkiləri. "Bakı Universiteti" nəşriyyatı. Bakı, 2009.
3. Əsgərov A.M. Azərbaycan florasının konspekti. –B.: "Elm", 2011. 202 səh.

4. Musayev S.H, Azərbaycanın taxılları, Bakı: Elm,1991
5. Hacıyev Q.Ə., Rəhimov V. Ə. (1977) Azərbaycan SSR inzibatirayonların iqlim səciyyəsi. Bakı, Elm, 269 s.
6. Azərbaycan florasının lüğəti (2008) Akad. V. C.Hacıyev və b.e.n. T. E. Qasımovanın müəllifliyi ilə. Bakı, Elm, 272 s.

Aliyə Hüseyn qızı Əliyeva
Naxçıvan Dövlət Universiteti
Magistrant
enovruzova_32@mail.ru

**NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI FLORASINA
DAXİL OLAN GLAUCIUM ELEGANS FISCH. & C.A. MEY.,
GLAUCIUM CORNICULATUM (L.) J.RUDOLPH
NÖVLƏRİNİN BİOMORFOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
VƏ YAYILMA ZONALARI**

Açar sözlər: *fəsilə, cins, növ, Glaucium elegans, Glaucium corniculatum, yayılma zonaları*

Key words: *familia, genus, species, Glaucium elegans, Glaucium corniculatum, distribution zones*

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisi floristik bölgüyə görə 3 botaniki-coğrafi rayona bölünür: Naxçıvan dağlıq, Naxçıvan orta dağlıq və Naxçıvan yüksək dağlıq. Naxçıvan Muxtar Respublikasının botaniki-coğrafi əraziləri üzrə aparılan müşahidələrə görə ən çox bioloji müxtəliflik Naxçıvan orta dağlıq botaniki-coğrafi rayonuna məxsusdur, belə ki, burada 1426 növ ali bitkiyə rast gəlinir [Talıbov T.H., İbrahimov Ə.Ş., 2008; Guluyeva L.T. p. 7-12].

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində yayılan Buynuzlalə (*Glaucium* Hill.) cinsinə daxil olan növlər floranın zənginləşməsində və əhəmiyyətli xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Ərazidə orta dağlıqdan yüksək dağ qurşağınadək cinsin 3 növü yayılmışdır ki, əsasən daşlı-cıncıllı yamaclarda, əkin sahələrində, meşə və yol kənarlarında bitir.

Glaucium elegans Fisch. & C.A. Mey. - zərif buynuzlalə:

Növün təsviri İran İslam Respublikasının şimal hissəsindən verilmişdir.

Bitkinin gövdəsi 10-30 sm uzunluğunda olub, nazik, yarısından qaidəsinə doğru dixotomik budaqlanır, əsasən tünd-göy rəngli, birillik bitkidir. Kökə yaxın yarpaqları rozet şəkillidir, kənarları və saplaqları buruq, narın tükcüklü, lələkvəri-yarılmış və ya bölünmüş, yandakı ayaları uzunsov və ya tərsyumurtavari-üçbucaqşəkilli, axırıncı hissədəki yarpaqlar tərsyumurtavari və bütövdür. Gövdə yarpaqları xırda, gövdəni qucaqlayan, qeyri-müntəzəm yarılmış və ya tamkənarlı olur. Yarpaq ayalarının dişçikləri qısa, küt kənarlıdır. Yan budaqdakı yarpaqlar xırda, aydın görünməyən, qarşı-qarşıya düzülüşlüdür. Qönçə 1-2 sm uzunluğunda, nazik-uzunsov, sivri uclu, çılpaq və ya tikan şəkilli qısa məməciklidir. Ləçəkləri tərsyumurtavari, sarı rəngli, orta hissəsi qırmızı (bəzən tam qırmızı), qaidə hissəsində uzunsov qara ləkəlidir. Meyvə saplaqları qısa və dikdurandır. Meyvələri 6-10 sm, bəzən 15 sm uzunluğunda, 2 mm enində, nazik və ya yuxarıdan qeyri-müntəzəm örtülmüş, əsas hissədən yuxarıya doğru açılan, az hallarda çılpaq, çox zaman tikancıqla örtülmüş, qabarcıqlıdır. Dişicik 1,5 mm enində, xırda, yarım dairəvi borulu, toxumlar 1-2 mm uzunluğunda, qara rəngli, düz, torvari deşiklidir. Bitki may ayında çiçək açır, iyun ayında meyvə verir [Əsgərov A.M., 2005; Qrossheyms A.A., 1935].

Zərif buynuzlalə növü kserofit bitki olub, İran-Turan coğrafi areal tipinə aiddir. Çılpaq daşlı yamaclarda bitirlər. Bəzək bitkisidir.

Ümumi yayılması: Qafqazın cənub və şərq hissələri, Orta Asiya, Türkiyə, İran, İraqda yayılmışdır.

Azərbaycanda yayılması: Böyük və Kiçik Qafqazın cənub, şimal və mərkəzi hissələrində, Lənkəran və Naxçıvan Muxtar Respublikasının dağlıq və yüksək dağlıq botaniki-coğrafi zonalarında yayılmışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında yayılması: Ordubad rayonunun Tivi, Biləv, Parağa, Gilançay; Şahbuz rayonunun Kolanı, Qarababa, Kükü, Külüs, Nursu, Keçili kəndləri ətrafında rast gəlinir. Tədqiqat zamanı ilk dəfə olaraq Şahbuz rayonunun Aşağı Ayrınc kəndi ətrafında rast gəlinmiş və ərazi tərəfimizdən növün yeni yayılma zonası kimi göstərilmişdir.

Glaucium corniculatum (L.) J.Rudolph. – buynuzlu buynuzlalə:
Növün təsviri Macarıstan, Fransa və Çexiyadan verilmişdir.

Bitki 10-40 sm hündürlükdə, üzəri göyümtül və ya bozumtul qıvrım, yastı tükcüklərlə örtülüb, birillik, nadir hallarda ikiillikdir. Gövdəsi şaxələnməmiş, düz, kələ-kötür və şırımlı, bəzən sadə və dikduraandır. Köküstü yarpaqları az, lələkvari-bölünmüş, nazik, uzunsov neştərşəkilli, qeyri-müntəzəm dişli hissələrə malikdirlər. Yuxarı hissəsi kiçik, tərs-üçbucaqşəkilli, iti dişçiklidir. Gövdəsi yarpaqlı, iri, oturaq, lələkvari-yarılmış, kökə yaxın yarpaqlar ensizdir. Qönçələr 2,5 - 3 sm uzunluğunda, itiuclu-uzunsov, üzəri tükcüklüdür. Ləçəkləri 1-3 sm uzunluğunda olub, tərsyumurtavari və ya oval formalı, tünd qırmızı rəngdə, qaidə hissəsi qara-bənövşəyi ləkəli, bəzən kərpici-qırmızı rəngli, qara ləkəli və ya kənarları sarı, ortası qırmızı rəngli, qaidə hissəsi qara ləkəli, qara ləkə sarı zolaqlıdır. Yumurtalıq sıx ağ tükcüklü, meyvə saplağı 5 sm uzunluğunda, düz, enli, qısadır. Meyvəsi 25 sm uzunluqda, 3-4 mm enində, dikduran, yetişməmiş meyvə sıx, nazik, ağ tükcüklü, yetişmiş meyvələrin isə üzəri çılpaqdır. Dişçik ağzı 7 mm enində, enli, horizontal və ya boruludur. Bitki may ayında çiçək açır, iyul ayında meyvə verir.

Buynuzlu buynuzlalə növü Aralıq dənizi-İran coğrafi tipinə aid olub, yüksək dağlıqdan orta dağ qurşağınadək əkin yerlərində, daşlı yamaclarda, meşə və yol kənarlarında bitirlər [Əsgərov A.M., 2016; Qurbanov E.M., 2009].

Ümumi yayılması: Avropa, Qafqaz, Orta Asiya, Türkiyə, İran və İraqda yayılmışdır .

Azərbaycanda yayılma zonaları: Böyük və Kiçik Qafqazın cənub, şimal və mərkəzi hissələrində, Lənkəran və Naxçıvan Muxtar Respublikasında rast gəlinir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında yayılması: Culfa rayonunun Şurud, Ərəzin, Bənəniyar, Ərəfsə; Ordubad rayonunun Tivi, Biləv, Parağa, Gilançay; Şahbuz rayonunun Kolanı, Qarababa, Kükü kəndləri ətrafından toplanılmışdır.

Aparılan tədqiqatlar və ədəbiyyat məlumatlarına əsasən müəyyən edilmişdir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində Buynuzlalə (*Glaucium* Hill.) cinsinin orta dağlıqdan yüksək dağ qurşağınadək olan ərazilərdə 3 növü yayılmışdır. *Glaucium corniculatum* (L.) J.Rudolph. (Buynuzlu buynuzlalə) və *Glaucium elegans* Fisch. & C.A. Mey. (Zərif buynuzlalə) növlərinin biomorfoloji xüsusiyyətləri göstərilmiş, muxtar respublika üzrə yayılma zonaları müəyyən edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Əsgərov A.M. Azərbaycanın ali bitkiləri (Azərbaycan florasının konspekti). Cild I. Bakı: Elm, 2005, 247s. ; Cild II, Bakı: Elm, 2006, 284 s.
2. Əsgərov A.M. Azərbaycanın bitki aləmi (Ali bitkilər - Embryophyta). Bakı: TEAS Press Nəşriyyat evi, 2016, 443 s.
3. Qrossheym A.A. Azərbaycan florası. Bakı: Azərnəşr, Kənd təsərrüfatı şöbəsi. Cild 2, 1935, 543 s.
4. Qurbanov E.M. Ali bitkilərin sistematikas. Dərslik. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2009, 429 s.
5. Talıbov T.H., İbrahimov Ə.Ş. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasının taksonomik spektri (Ali sporlu, çılpaqtoxumlu və örtülüttoxumlu bitkilər). Naxçıvan: Əcəmi, 2008, 364 s.
6. Guluyeva L.T. The characteristic features of *Corydalis* DC. genus of Papaveraceae family spread in Nakhchivan Autonomous Republic // "The scientific heritage" Editorial board address: Budapest, Kossuth Lajos utca 84,1204, p. 7-12

TEXNİKA ELMLƏRİ
TECHNICAL SCIENCES

Aytən Faiq qızı Əliyeva
Azərbaycan Texniki Universiteti
Magistrant
ayten.ali@aztu.edu.az

EKSPRESS MARŞRUT XƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİ

***Açar sözlər:** ekspress marşrut, pandemiya, Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportu, nəqliyyat şəbəkəsi, ekspress xətt*

***Key words:** express route, pandemic, Heydar Aliyev International Airport, transport network, express line*

Əhalinin əksəriyyəti tərəfindən istifadə üçün nəzərdə tutulan nəqliyyat vasitəsi şəhər sərnişin nəqliyyatı, başqa bir adla isə ictimai nəqliyyat adlanır.

Şəhər sərnişin nəqliyyatı insanların kütləvi daşınması üçün nəzərdə tutulmuş, ödənişli əsaslarla işləyən bir nəqliyyat vasitəsidir. Bir insanın həyatını şəhər nəqliyyatı olmadan təsəvvür etmək çətin, hətta qeyri-mümkündür [1].

Sərnişinlərin avtobus nəqliyyatından istifadə etdiyini istinad tutaraq, onların gedişlərini iki cür təsnifatlandırmaq olar: əmək fəaliyyəti ilə bağlı olan işçi gedişlər; istirahət ilə əlaqədar olan mədəni-məişət gedişləri.

Burada, mədəni-məişət gedişləri dedikdə bazarlara, parklara, teatrlara, muzeylərə olan gedişlər nəzərdə tutulur.

Araşdırmalara, əsasən, işçi gedişlər çox zaman səhər saatlarında 06:00-dan 10:00-a kimi, axşam isə 15:00-dan 20:00-a kimi baş verir.

Bütün avtobus marşrutları vasitəsi ilə marşrut sistemini əmələ gətirən nəqliyyat şəbəkəsi avtobus nəqliyyat şəbəkəsi adlanır. Bu zaman ortaya vahid nəqliyyat kompleks marşrut sistemi anlayışı çıxır ki, onu sənişin nəqliyyatı ilə marşrut sistemlərinin qarışığı yaradır. Bu zaman istiqamət elə götürülməlidir ki, düzxətli nəqliyyat əlaqəsi yaradılmış olsun. Təbii haldır ki, eyni ərazidən, küçədən, qəsəbədən bir və yaxud da bir neçə avtobus marşrutu keçə bilər.

Dayanacaqlararası məsafənin azaldılması, şəbəkənin sıxlığının artırılması sənişinlərin dayanacaq məntəqələrinə gəlmə vaxtının azaldılması deməkdir. Ümumiyyətlə, sənişin axınının səpələnməsində sıxlığın artırılması xüsusi bir rol oynayır. Dayanacaqlararası məsafənin azaldılmasında isə sənişinlərin gedəcəkləri yerə çatdırılma vaxtının artması, həmçinin hərəkət sürətinin azaldılması prosesi baş verir [2].

Gün boyunca, əsasən də günün pik saatlarında nəqliyyatın hərəkətində bir sıra sıxlıqlar yaranır. Pik saatlar dedikdə səhər 07:00-dan 09:00-a kimi, axşam saatlarında isə 16:00-dan 19:00-a kimi olan aralıq nəzərdə tutulur. Bu isə avtobusların uzun müddət tıxacda qalmasına, avtobuslararası hərəkət intervalının pozulmasına səbəb olur. Bu zaman dayanacaq məntəqələrində gözləyən sənişin sayı artır və avtobuslarda sənişin sıxlığı yaranır. Belə bir halda, ekspress marşrutların təşkili məsələsi ortaya çıxır. Ekspress avtobuslar iki məntəqə arasında ekspress xidməti təşkil etməyin ən sərfəli yoludur.

COVID-19 pandemiyası dövründə bu tip marşrutlara metro stansiyalarının bağlanması ilə bağlı böyük ehtiyac duyulmuşdur. Ekspress marşrutlar Bakı Nəqliyyat Agentliyi tərəfindən istifadəyə verilmişdir. Bu ekspress avtobus xətləri metro stansiyaları arasında müəyyən edilmiş marşrut əsasında təşkil olunmuşdur. Ekspress xətlərə M1, M2, M3, M4, M5, M6, M7, M8, M1A, M2A nömrəli marşrut xətlərini misal göstərmək olar [3].

Bu marşrut xətlərinin üstün cəhətlərinə misal olaraq, qarşısında heç bir maneə olmadan yolun xüsusi ayrılmış zolağı ilə hərəkət etməsini qeyd etmək olar.

Bakı şəhərində faktiki olaraq, bir ekspres marşrut xətti var, bu marşrut xətti 28 may ərazisindən hava limanına (Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportu) doğru hərəkət edir. Həmin ekspres avtobusların hərəkət qrafiki bir saatdan bir nəzərdə tutulmuşdur. Bu marşrut xəttinin hərəkət qrafiki əvvəlcə 24 saat təşkil olunmuş, daha sonra isə 16 saata keçirilmişdir.

Hal-hazırda yeni layihə kimi bir neçə marşrut xətti təklif oluna bilər. Birinci marşrut xəttini Sumqayıtdan Bakı Beynəlxalq Avtovağzal Kompleksinə, daha sonra həmin bu Sumqayıtdan avtovağzala doğru hərəkət edən ekspres marşrutu hava limanına doğru istiqamətləndirmək olar. Sumqayıtdan sonrakı sonuncu Bakı kəndi olan Coratdan və həmçinin, Bilgəh, Nardaran ərazilərindən Koroğluya istiqamətləndirmək məqsədəuyğundur.

Ədəbiyyat

1. Cavadov Ə. Ə., Bayramov M. İ., Məmmədov R. M., Avtomobil sərmişin daşımaları, “Adiloğlu nəşriyyatı” 2004, 224 səh.
2. <https://scootforward.ru/az/sheriff/vidy-gorodskogo-nazemnogo-transporta-i-osobennosti-peredvizheniya/>
3. <https://bna.az/az/news/1104>

Orxan Malik oğlu Rəhimzadə
Azərbaycan Texniki Universiteti
Magistrant
rehimzade.2019@mail.ru

TƏŞKİLATDA RİSK MENECEMENTİN DİNAMİKİ MODELİNİN HAZIRLANMASI VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

***Açar sözlər:** iqtisadi böhran, risklərin idarə edilməsi, dinamik metod inkişaf strategiyası integrasiya prosesi*

***Key words:** economic crisis, risk managment, dynamic method, development strategy, integration process*

İstehsal proseslərinin görünməmiş mürəkkəbləşməsi və sürətlənməsi, kommunikasiya və nəqliyyat müxtəlifliyi amillərin artmasına səbəb oldu və bizi daim yaranan təhlükələrə münasibətdə yanaşmanı dəyişməyə məcbur etdi. Maliyyə-iqtisadi böhran, artan inflyasiyanın və sanksiyaların məhdudlaşdırılması şəraitində səmərəli risklərin idarə edilməsinin təşkilatların strateji idarəetmə sistemində integrasiyası yerli istehsalçıların inkişafı üçün aktual və prioritet problemdir.

Risklərin idarə edilməsinin integrasiya prosesinin həyata keçirilməsi təşkilatın bölmələrinin fəaliyyətinin yenidən hesablanması və tənzimlənməsinə, dəyişikliklərin aradan qaldırılmasına, təşkilatda risklərin idarə edilməsi proqramının həyata keçirilməsi üçün həyata keçirilən strateji tədbirlərin maliyyə şəffaflığının təmin edilməsinə imkan verir.

Təşkilatın hədəf strateji fəaliyyət göstəricilərinə nail olmaq. Risklərin idarə edilməsi sisteminin formalaşmasına dinamik yanaşma ondan ibarətdir ki, müəyyən vaxt ərzində risk səviyyəsinin dəyişmə dinamikası nəzərə alınmaqla həyata keçirilən tədbirlərin effektivliyi və səmərəliliyi nəzərə alınmalıdır. Bu yanaşma uzunmüddətli risklərin

idarə edilməsi strategiyasının vacibliyini vurğulayır. Diqqətlə düşünülmüş və əsaslı şəkildə qəbul edilmiş risklərin idarə edilməsi strategiyası aşağıdakılara imkan verəcək:

- gözlənilən riskləri azaltmaq üçün fəaliyyətlərə daimi monitoring və nəzarət üçün şərait yaratmaq;
- təşkilatda qəbul edilmiş inkişaf strategiyasını uğurla həyata keçirməyə imkan vermək;
- təşkilatın davamlı inkişafını təmin etmək;
- rəqabət üstünlükləri yaratmaq və artırmağa sövq etmək;

Qeyd etmək lazımdır ki, strateji risklərin idarə edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir və risklərin idarə edilməsi strategiyalarını təşkilatın mövcud vəziyyəti və onun inkişaf strategiyası ilə əlaqələndirməyə əmin olmaq lazımdır.

Yuxarıda göstərilənlərlə əlaqədar olaraq, belə bir nəticə çıxır ki, bir təşkilatda risklərin idarə edilməsi dinamik risklərin idarə edilməsi modeli olmadan mümkün deyildir, bu Eşbi müxtəliflik prinsipinə uyğundur, “əgər sistem idarə edilə bilən vəziyyətdədirsə, o zaman zəruridir sistemi məqbul vəziyyətdən çıxara biləcək hər hansı bir xarici təsir halında, sistemi məqbul vəziyyətlərdən birinə qaytaracaq bir reaksiya var idi.

Hazırda faktiki olaraq hər yerdə risklərin bütün spektrinin idarə edilməsinin mürəkkəbliyinin artırılması, eləcə də risklər və səhmdarların dəyəri arasında əlaqələrin qiymətləndirilməsi istiqamətində dəyişikliklər baş verir. Təşkilatın gəlirliliyi birbaşa dinamik idarəetmə üsulları alətlərinə və problemlərin həllinə yaradıcı yanaşmaya malik olan effektiv risklərin idarə edilməsinin həyata keçirilməsindən asılıdır.

Müasir şəraitdə konseptual yanaşmalarda müəyyən bir dəyişikliyi qeyd etmək olar: statikdən dinamikə, yəni. risklərin idarə edilməsi həm risklərin müəyyən edilməsi və minimuma endirilməsi zamanı, həm də bazarda bir sıra taktiki tədbirlərin həyata keçirilməsi prosesində əməliyyat fəaliyyətinə münasibətdə tətbiq edilməlidir.

Təşkilatda risklərin idarə edilməsinin dinamik metodlarına əsas maliyyə-iqtisadi göstəricilərin vaxtaşırı təkrar monitorinqi, təşkilatda “darboğazların” aşkar edilməsi və aradan qaldırılması, kadrların idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması və bazarın vəziyyətindən asılı olaraq təşkilatın inkişaf strategiyasının dəyişdirilməsi kimi sahələri əhatə edir. Şərtlər, xüsusilə iflas vəziyyətində, antiböhran idarəetməsi və artan risk səviyyəsi.

Bildiyiniz kimi, risklərin idarə edilməsi proqramı bir çox tələblərin yerinə yetirilməsini əhatə edir: təşkilatın missiyası, xərclərin minimuma endirilməsi, risklərin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi, mənfi təsirlərin bərabərləşdirilməsi, müvafiq səlahiyyət və məsuliyyətlərə malik yüksək ixtisaslı icraçıları göstərən aydın fəaliyyət proqramının tərtib edilməsi.

Buna görə, dinamik risklərin idarə edilməsi proqramının istifadəsi yalnız ilkin proqram və proqnoz hesablamalarını deyil, həm də ortaya çıxan xüsusiyyətlərə əsaslanaraq göstərilən giriş parametrlərinin əlaqələndirilməsi üçün tədbirlər və vasitələrin aktiv istifadəsini əhatə edir.

Ədəbiyyat

1. <https://icc.az/telimler/18-meliyyat-risklerinin-idare-edilmesi.html>
2. <https://banker.az/risk-menecment-ideologiyasi/>
3. https://ereforms.gov.az/files/konsalting/Risk_final_.pdf

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Firadun Nadir İbrahimov, Gunel Oktay Aliyeva Relation of components of general education content standards	6
Mərdan Mürsəl oğlu Məmmədov “Hophopnamə” rəssamların gözü ilə	10
Tamara Bidat qızı Məmmədova, Zərəfşan Babakərim qızı Azayeva Ms Teams platformasında tələbənin qiymətləndirilməsi	15
Fərqanə Aydın qızı Əliyeva Azərbaycanda ictimai-siyasi natiqliyin tarixi və siyasi diskurs	19
Habil Əkrəm oğlu Hüseynov Əməyin təhlükəsizliyi və sağlamlığın mühafizəsi üzrə dünya standartları, ölkəmizdə bununla əlaqəli olan qanunlar, normativ hüquqi aktlar və onların təhlili	23
Sevinc Cavanşir qızı Məmmədova Bakı müsəlman xeyriyyə cəmiyyətinin Urmiya soyqırımından zərərçəkənlərə yardımı	26
Türkan Mehrac qızı İsmayılı “All” qeyri-müəyyən əvəzliyi afirmativ işarəsi kimi	30
Samirə Adəm qızı Əmrahova Orta ümumtəhsil məktəblərinin : IX – XI siniflərində şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarının öyrədilməsi	33
Zahid Hacıali oğlu Əliyev Azərbaycan gəncliyinin seçim məsələsinə sosioloji baxış	37
Nigar Yaşar qızı Pirimova Cəfər Cabbarlının Azərbaycan radio tamaşalarında rejissor kimi fəaliyyəti	41
Könül Şərif qızı Məmmədova Etnonim komponentli onomastik frazeologizmlər	43
Rafiq Rahib oğlu Məmmədov Qarabağ folklorunda işlənmiş oronimlər və onların linqvistik xüsusiyyətləri	47

Aytən Üzeyir qızı Əfəndiyeva	
Humanitar elmlərdə anlama	51
Günəl Etibar qızı Mustafayeva	
Beynəlxalq sertifikatların ətraf təbii mühitin mühafizəsində rolu (ISO 9001, 14001, 45001 timsalında)	54
Validə Fuad qızı Səlimova	
Miqrantlarla iş zamani tənqidi sosial işin tətbiqi	58
Günəl Etibar Mustafayeva	
Benefits of sustainable development of cities	62
Cəmilə Afət qızı Məmmədova	
İnteryerin dizayn və üslub həllinin təhlili	67

TƏBİƏT ELMLƏRİ NATURAL SCIENCES

Aynur Barat qızı Əliyeva, Elman Osman oğlu İsgəndər	
Böyük Qafqazın şimal-şərq hissəsinin mədəni dendroflorasında olan növlərin xoroloji təhlili	70
Fidan Knyaz qızı Babayeva, Zəfira Bayram qızı Bayramova	
Kənd təsərrüfatında innovasiya fəaliyyəti	74
İntizam Əlisafa oğlu Əhmədov	
Sirkoniumun (iv) stilbaza və ionsuz səthi aktiv maddələrlə spektrofotometrik təyini	77
Elşad Məcnun oğlu Qurbanov, Sevinc Bahadur qızı Hüseynova	
Salyan rayon ərazisində Kür çayının sol sahilinin flora və bitkiliyinin növ tərkibində rast gəlinən bəzi yem əhəmiyyətli bitkilər haqqında	81
Aliyə Hüseyn qızı Əliyeva	
Naxçıvan Muxtar Respublikası florasına daxil olan glaucium elegans fisch. & c.a. Mey., glaucium corniculatum (L.) J.Rudolph növlərinin biomorfoloji xüsusiyyətləri və yayılma zonaları	84

TEXNİKA ELMLƏRİ
TECHNICAL SCIENCES

Aytən Faiq qızı Əliyeva
Ekspress marşrut xətlərinin təşkili 88

Orxan Malik oğlu Rəhimzadə
Təşkilatda risk menecmentin dinamik modelinin hazırlanması
və xüsusiyyətləri 91

Çapa imzalandı: 07.04.2022
Kağız formatı: 60x84 1/16
H/n həcmi: 15.12 ç.v.
Sifariş: 516

---

www.aem.az saytında çap olunub
Redaksiya ünvanı: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.
Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 12 510 63 99
E-mail: info@aem.az

